

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:27-789.25(497.4)

Prejeto: 1. 8. 2011

Arhivi cistercijanskih samostanov in njihova usoda s poudarkom na stiškem in kostanjeviškem samostanu

JOŽE MLINARIČ

akademik, dr. zgodovinskih znanosti, redni profesor v pokoju
Ljubljanska ulica 3a, SI–2000 Maribor

IZVLEČEK

Cistercijanski samostani niso bili le duhovne, ampak s svojimi velikimi posestmi tudi gospodarske ustanove, to pa se nujno kaže tudi v njihovem arhivskem gradivu (spiritualia, temporalia). Samostani so morali svoje pravice dokazovati z dokumenti, pa so zato odlično poskrbeli za hrambo in so jih zaradi lažjega poslovanja že zgodaj urejali. Predvsem od 17. stoletja so tudi cistercijani oživili zanimanje za preteklost reda in njegovih postojank, pa tudi laični raziskovalci so začeli na veliko črpati podatke iz samostanskih arhivov. Po razpustitvi naših samostanov po cesarju Jožefu II., ki je s številnimi odredbami sicer želel zavarovati kulturno blago ukinjenih samostanov pred uničenjem, pa je bilo tudi arhivsko blago marsikje precej poškodovano. Najbolje se je ohranilo gradivo, ki ga je svetna oblast namenila v hrambo javnim ustanovam in društvom.

KLJUČNE BESEDE: samostani Kostanjevica, Stična, Rein, Vetrinj, hramba arhiva, usoda gradiva po ukinitvi samostanov (1784, 1786)

ABSTRACT

CISTERCLAN MONASTERY ARCHIVES AND THEIR FATE WITH PARTICULAR FOCUS ON THE MONASTERIES IN STIČNA AND IN KOSTANJEVICA

Cistercian monasteries were not only spiritual institutions but also institutions of business, having large estates of their own and being clearly reflected in their archival holdings (spiritualia, temporalia). To show proof of their rights, monasteries were required to provide proper documentation, and for this reason they took excellent care of the storage and preservation of their records. They began to arrange their records systematically very early on in order to facilitate their business operations. From the 17th century on, there was an increased interest among the Cistercians to research the history of their order and their monasteries; besides, lay researchers began to regard monastery archives as a valuable source of information. After the monasteries had been dissolved by Emperor Joseph II, archival records suffered much damage, despite numerous decrees the emperor adopted to protect the monasteries' cultural goods from destruction. Best preserved are records that the temporal powers assigned to public institutions and associations for safekeeping.

KEY WORDS: Monasteries, Kostanjevica, Stična, Rein, Vetrinj, keeping of archives, fate of archival records after the dissolution of monasteries (1784, 1786)

Uvod

Benediktinski in cistercijanski samostani veljajo v evropskih deželah za najstarejša in najpomembnejša duhovna in kulturna središča. Bili so izhodišča za misijonsko dejavnost v deželi in zunaj nje, s svojimi skriptoriji pa začetniki pismenstva. Z velikimi posestmi, pridobljenimi od ustanoviteljev in drugih dobrotnikov, pa so se uvrstili med pomembne zemljiške gospode. To velja tudi za obe naši cisterci na Dolenjskem.¹

To je videti tudi v ohranjenem arhivskem gradivu. Delimo ga na gradivo, ki zadeva duhovne (spiritualia) in tisto, ki zadeva svetne oziroma gospodarske zadeve (temporalia). Ohranjenost gradiva je v prvi vrsti odvisna od pomembnosti, ki so jo samostani gradivu pripisovali, ter od tega, kako so z njim ravnali in kako varno so ga shranjevali. Za dobro ohranjenost gradiva samostanov je odločilno dejstvo, da je bil vsakokratni predstojnik le upravitelj ustanove, ne pa njen lastnik. Zato razumljivo ni bilo možnosti za delitev samostanskega premoženja in ne dokumentov dedičem pokojnika in tako je lahko le s prodajo posesti prešlo v roke novega lastnika tudi arhivsko gradivo.

V srednjem veku so konventi pripisovali izreden pomen listinam (šaj so z njimi lahko dokazovali pravico do določene posesti), in privilegijskim listinam. V prvo vrsto so redovniki uvrščali ustanovno listino ustanovitelja samostana ter privilegijske listine, ki jih je izdala najvišja cerkvena oblast (papeži, škofi), ter privilegijske listine, ki so jih izdali najpomembnejši svetni odličniki (vladarji in deželni knezi). K pomembnim arhivalijam so šteli tudi urbarje z razvidom samostanske urbarialne zemlje ter podložnikov in njihovih obveznosti do samostana. Da bi preprečili izgubo katere od pomembnih srednjeveških listin, pa so njihove prepise zaradi večje dokazne moči dali potrjevati. Zaradi boljšega pregleda nad gradivom in hitrejšega dostopa do njega so začeli že v srednjem veku gradivo urejati in popisovati ter sestavljati kopalne knjige, kakršnih naši cisterci na Dolenjskem sicer ne premoreta. Vsekakor je urejeni arhiv znak in dokaz cvetočega in urejenega življenja konventa.²

K izredno pomembnim spisom, iz katerih je vidno stanje redovnega in gospodarskega življenja, štejemo vizitacijske zapisnike. Za stiški in kostanjeviški samostan so le-ti ohranjeni predvsem iz časa

po ustanovitvi generalnega vikariata (od konca 16. stoletja), ki ga je po navadi vodil vsakokratni opat cisterce v Reinu.³ Za raziskovanje preteklosti obema dolenjskima cistercama, predvsem na Dolenjskem in Štajerskem inkorporiranih župnij, pa so v prvi vrsti vizitacijski zapisniki in inventarni popisi, nastali ob vizitacijah predstojnikov omenjenih samostanov.⁴

Samostani so hrambi arhivalij in knjig po navadi namenili najvarnejše prostore v samostanskem splotju. Pogosto so to bili prostori pod kamnitimi oboki, z debelimi zidovi, s kovanimi železnimi vrati in okni, zavarovanimi z železnimi rešetkami.⁵ Za opatijo v Reinu je znano, da je imela tak prostor v prelaturi, ki jo je konec 16. stoletja tedanji opat dal preurediti za hrambo arhiva, ni pa znano, da bi imeli tak prostor Stična in Kostanjevica. V obeh cistercah in v opatiji Vetrinj (Viktring) na Koroškem so gradivo od 16. stoletja hranili naprej deloma v prelaturi v predalčnih omarah, gradivo, potrebno za tekoče poslovanje, pa v »arhivski pisarni«, ali pa sta te vrste gradivo pater prokurator in samostanski advokat hranila kar v svojih sobah.

Redovna pravila cistercijanov so predpisovala za svoje samostane enotnost tudi glede razporeditve in namena prostorov v samostanskem splotju. Vendar ni ničesar znanega, kako je bilo urejeno glede arhivskih prostorov v obravnavanih cistercah v srednjem veku.⁶

Nad samostanskimi arhivi so bdeli vrhovna redovna vodstva in svetna oblast. Tako so npr. na zasedanju generalnega kapitlja leta 1738 predstojniki cistercijanskih samostanov razpravljali o ravnanju z arhivi po smrti opatov. Ponekod so namreč imeli prioriteto in njihovi sobratje navado odpirati omare pokojnika ter iz arhiva odnašati pisma, vizitacijske zapisnike in druge pomembne dokumente. Njihovo vsebino so nato razkrivali laikom in sploh ljudem, ki bi jim tega ne smeli. Kapitelj je odredil, naj prior z dvema po letih zaobljub najstarejšima sobratoma po smrti predstojnika zapečati njegovo sobo in prostore arhiva. Prostore je bilo dovoljeno odpreti šele po izvolitvi novega opata, poprej pa je bilo dovoljeno dokumente in druge nepremičnine odnašati iz

¹ Lekai: *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche*, str. 145; Prim. Mlinarič: Usoda cistercijanske opatije Kostanjevica. *Kronika* 20 (1973), št. 3, str. 145.

² Milkowicz: *Die Klöster in Krain*, str. 203–204.

³ *Stift Rein 1129–1979*, str. 166–182; Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 809–850; idem: *Kostanjeviška opatija*, str. 29–40.

⁴ Idem, str. 375 sl.

⁵ Mlinarič: Usoda arhiva cistercijanske opatije Kostanjevica. *Kronika* 20 (1973), str. 145.

V Jurkloštru so 1558 ležale knjige in dokumenti v škatlah v enem izmed stolpov. (Mlinarič: *Kartuzijski Žive in Jurklošter*, str. 312, op. št. 150).

⁶ Mlinarič: Usoda arhiva cistercijanske opatije Kostanjevica. *Kronika* 20 (1973), str. 145.

omenjenih prostorov le v nujnih primerih ter z dovoljenjem matičnega samostana ali pa generalnega vikarja. Kršilcu prepovedi je grozilo izobčenje, tega pa sta ga lahko odvezala le prej omenjena.⁷

Od 16. stoletja naprej je svetna oblast v avstrijskih deželah vedno bolj nadzirala samostane, zlasti še njihova gospodarstva, saj je deželni knez samostanom v svojih deželah odrejal velike denarne dajatve za potrebe protiturske obrambe. Tako je skrbel za izvolitev predstojnikov, ki so znali upravljati gospodarstvo in urejati predvsem dokumente gospodarske narave. Zato je notranjeavstrijska vlada odredila, naj konvent takoj po smrti predstojnika zapečati prostore prelature, v katerih so hranili večino gradiva. Le njegov manjši del, ki je zadeval tekoče posle, med njimi tekoče spore, sta pri sebi hranila pater komornik in samostanski advokat. Nič nenavadnega ni, da so morali tudi predstojniki cistercijanskih samostanov od 16. stoletja naprej svetni oblasti pogosto pisno poročati o stanju samostanskega gospodarstva.⁸

Habsburžani so kot vneti katoličani od samostanskih predstojnikov terjali poročila o opravljanju mašnih in drugih ustanov za Avstrijsko vladarsko hišo. Tako poročilo je oblast od stiškega opata Viljema Kovačiča terjala npr. leta 1750. V naslednjem letu pa je komisija za nadzor nad duhovnimi ustanovami terjala poročilo o duhovnih ustanovah ter vso dokumentacijo skupaj s prepisom oporok. Dve leti kasneje je Viljem poročal, da imajo v arhivu sto listin o duhovnih ustanovah, ki so slabo čitljive, da pa nima v samostanu ne redovnika in ne laika, ki bi znal brati stare dokumente.⁹

Arhivi samostanov Reina, Vetrinja, Stične in Kostanjevice

Cistercijanski samostan v *Reinu* pri Gradcu je v zgodovini reda odigral izredno pomembno vlogo: iz njega je bila v srednjem veku poseljena vrsta novih samostanov, med njimi tudi stiški samostan (1136). Opat je bil dolžan kot predstojnik matice vsako leto le-te vizitirati ter na letnih zasedanjih generalnemu kapitlju v Citeauxu o njih poročati. Z ustanovitvijo generalnega vikariata konec 16. stoletja so reinski opati pogosto opravljali tudi službo generalnih vikarjev, s čimer jim je bila naložena še dodatna skrb tudi za Stično, Kostanjevico in Vetrinj.¹⁰ Rein pa si je že v 13. stoletju pridobil posesti

tudi na Dolenjskem in Štajerskem.¹¹

Arhiv samostana v Reinu je po količini gradiva največji zasebni arhiv v srednji Evropi. Dobro ohranjeno gradivo pa zadeva čas od ustanovitve samostana (1129) do sodobnosti.¹² Zanimiv je arhivski prostor, ki ga je opat Jurij Freyseisen (1577–1605) okoli leta 1600 preuredil iz nekdanje prelature, ki sta jo uredila njegova predhodnika, opata Wolfgang Schrötl (1481–1515) in Janez Lindenlaub (1515–1529).¹³ Arhivski prostor, v katerem je arhivsko gradivo shranjeno že prek štiristo let, je idealen za hrambo dokumentov, saj ima meter debele stene s poznogotskimi oboki in z možnostjo prezračevanja, zato je tudi možna dobra izmenjava temperature v njem. Zato vse do danes ni moč opaziti na gradivu običajnih poškodb, ki jih sicer na njem povzročajo škodljivi dejavniki. Prostor je tudi varen pred ognjem, saj ga zapirajo močna kovana železna vrata.¹⁴

Najzgodnejši arhivski načrt je za gradivo izprijčan že za drugo polovico 14. stoletja, še pred preureditvijo prelature v prostor za shranjevanje arhivskega gradiva. Nove razdelitve se je lotil opat Jurij Freyseisen, gradivo pa je bilo preurejeno pod opatom Marianom Pittreichom (1745–1771),¹⁵ ki je delo zaupal upokojenemu samostanskemu oskrbniku Jakobu Holzerju. Holzer je po novem arhivskem načrtu gradivo razdelil v 36 kategorij ter ločil listine od preostalega gradiva. Posamezne kategorije je namesto s črkami, kot so bile označene prej, označil s tekočimi števkami ter posamezne fascikle oštevilčil. Gradivo je razporedil v trinajst na novo urejenih lesenih predalčnih omar, vsako označil z veliko črko ter gradivo popisal v dveh enakih repertorijih z alfabetičnim registrom. Ta razporeditev gradiva je še danes v uporabi.

Za zgodovino stiškega in kostanjeviškega samostana hrani Rein izredno veliko gradiva predvsem v zbirki listin ter v predalih B lat. 9–10 in B XIV ter v zbirki urbarjev.¹⁶

janskega samostana Rein pri Gradcu (1577–1605). *Vita ar-tis perennis. Cevčev zbornik*, str. 276–277; idem: *Kostanjeviška opatija*, str. 375 sl.

¹¹ Idem: Posest cistercijanskega samostana Rein na Dolenjskem: 1275–1693, str. 130–143. Idem: Posest cistercijanske opatije Rein na slovenskem Štajerskem od 1276 do okoli 1600, str. 93–118.

¹² Müller: Stiftsarchiv-geistige Bewahrungstätte, str. 103–104.

¹³ Glej op. št. 10, str. 119.

¹⁴ Glej op. št. 12, str. 104–109.

¹⁵ Mlinarič: Marijan Pittreich, opat cistercijanskega samostana Rein pri Gradcu (1745–1771), str. 243–263.

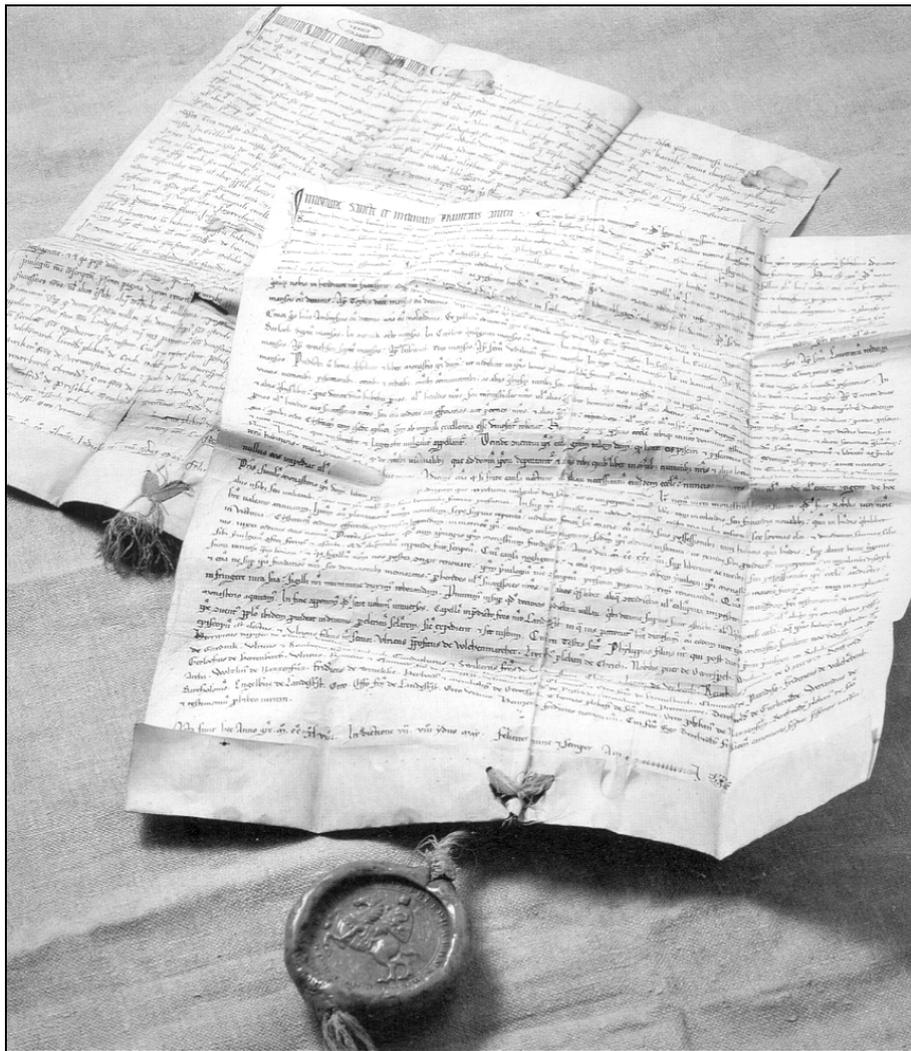
¹⁶ Glej op. št. 12, str. 114–122; Mlinarič: Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino, str. 105–120.

⁷ J. M. Canivez: *Statuta Capitulum generalium Ordinis Cisterciensis VII*, št. 69, str. 674.

⁸ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 481–482.

⁹ Idem: *Stiška opatija*, str. 763.

¹⁰ Idem: Jurij Freyseisen iz Luč ob Savinji, opat cisterci-

Ustanovna listina za Kostanjeviški samostan iz 1249 (Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana).

K cistercijskim samostanom, pri katerih je stoletja nastajalo gradivo tudi za našo zgodovino, štejemo cisterco v *Vetrinju* (Viktring pri Celovcu/Klagenfurt) na Koroškem. Vetrinjska cisterca je bila matica našega kostanjeviškega samostana (ust. 1234) in je sodila k istemu generalnemu vikariatu kot stiški in kostanjeviški samostan. Že ob ustanovitvi (1142) si je pridobila veliko posesti na današnjem avstrijskem Koroškem,¹⁷ sredi istega stoletja pa na Štajerskem in Kranjskem. Njegovi redovniki so tudi opravljali dušnopastirsko delo v številnih koroških župnijah.¹⁸

Tudi v samostanu Vetrinj so v novem veku gradivo po navadi hranili v prelaturi. O arhivalijah samostana govorijo šele podatki iz srede 15. stoletja. Tudi vetrinjski arhiv je iz različnih vzrokov (zunanjih in zaradi nereda v konventu) imel precejšnjo škodo. Tako se npr. opat Janez (1481–1501) v pismu generalnemu kapitlju pritožuje, da so mu v času neredov v konventu odnesli iz njegove sobe »precej pomembnih listin«.¹⁹ V letu 1544 je bil govor o arhivalijah v študijski sobi (in studorio). Hramba arhiva v študijski sobi je bila omejena približno v istem času tudi za stiško opatijo. V letu 1570 so v Vetrinju hranili del arhiva v »zgornjem prostoru« (urbarje), del pa v prelaturi (v omarah v opatovi sobi). Leta 1763 so gradivo hranili tudi v neki sobi poleg opatovega stanovanja v treh predalčnih omarah ter v omarah samostanske

¹⁷ *Stift Viktring 1142–1992*. Roscher: *Geschichte der Cistercienserabtei Viktring*, str. 19; Prim. Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 103.

¹⁸ Idem: *Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem*, str. 101–119. Idem: *Posest vetrinjske opatije na Štajerskem*, str. 38–59.

¹⁹ Idem: *Kostanjeviška opatija*, str. 107 in 246–247.

pisarne.²⁰ V samostanu so torej hranili večino arhivalij v prelaturi in samostanski pisarni, tja pa je imel dostop tudi samostanski oskrbnik.

Za listine je znano, da so bile signirane že v času samostanskega pisarja Ortolfa (1204–1224).²¹ Omenimo naj, da je iz samostanskega arhiva vsekakor črpal podatke tudi znameniti opat Janez Vetrinjski (1312–1345) za svoje delo »Liber certarum historiarum«, ki je prvovrstni vir tudi za slovensko zgodovino. Vetrinjski arhiv hrani danes na svojih policah Koroški deželni arhiv v Celovcu, v katerem so za raziskovanje naše preteklosti posebno pomembni urbarji (npr. za posest na Slovenskem iz 1488), kopalne knjige in fond Viktring ter zbirka listin.²²

Za *stiški samostan* je o arhivskem prostoru in arhivalijah ohranjenih več podatkov kakor npr. za kostanjeviško opatijo. Arhivalije so tudi v Stični hranili na več krajih. Pomembne listine in za tekoče zadeve potrebne dokumente so hranili v prelaturi. Arhivalije predvsem gospodarske narave (urbarje, gorninske in desetinske registre) so hranili v upravnem poslopju, ki je stalo med samostansko cerkvijo in vhodom v samostan. Prav ta del poslopja je bil v času turškega pustošenja v drugi polovici 15. stoletja najbolj prizadet. Zato je bilo nedvomno tedaj uničeno tudi gradivo spravljeno v tem delu samostanskega poslopja. Od pomembnih dokumentov gospodarske narave iz tega časa se omenjata npr. register iz 1445 in urbar iz leta 1496.²³ Najbolj je bila stiška opatija opustošena v letih 1475 in 1492. Tedaj naj bi bila požgana do tal.²⁴ Zato se ni čuditi, da je bila večina starejšega gradiva uničena prav v drugi polovici 15. stoletja. V letu 1492 je ob vizitaciji reinski opat Wolfgang naročil opatu Tomažu, naj da »zapreti križni hodnik«, to pa jasno kaže obseg turškega pustošenja.²⁵ Na srečo pa so tedaj hranili listine v posebnem prostoru prelature, zato so ohranjene.

Stiški kronist pater Pavel Pucelj (profes1690–1721) med gradbenimi deli enega najpomembnejših stiških opatov, Jakoba Reinprechta (1603–1626), ki

je opatijo prezidal v duhu novega stilnega okusa, baroka, omenja, da je opat v letu 1606 na novo dokončal zidavo prelature, opatovske kapele in arhiva. Poročilo nedvomno kaže, da je bil od tedaj stiški arhiv v prelaturi. Vemo, da je »novo opatijo« začel zidati že Jakobov predhodnik opat Lavrencij Zupan (1580–1600).²⁶

Nekaj podatkov o hrambi arhivalij nam posredujejo inventarni popisi, nastali po smrti stiških predstojnikov. Zapis po smrti opata Janeza Anžlovarja (1638) navaja v prelaturi lepo predalčno omaro s spisi in knjigami ter zidno omaro s spisi, v Stiškem dvorcu v Ljubljani v kamri pri »zgoranj« opatovi sobi pa omaro iz orehovine s spisi.²⁷ Inventarni popis, narejen po smrti opata Maksimilijana Mottocha (1680), pa govori o hrambi gradiva »v arhivu« (prelaturi) v opatovi sobi in v sobi patra komornika. Komisarji, ki so popisali premičnine, navajajo, da so v »nekem prostoru« (v prelaturi), ki naj bi ga tedaj imenovali »arhiv«, popisali dokumente, ki so zadevali preteklost samostana, ustanovna pisma, privilegije, papeške bule in urbarje ter razne pogodbe in podobne spise. Gradiva pa komisariji po lastni izpovedi niso podrobno popisali, ampak so le navedli gradivo po vrstah. Gradivo menda do tedaj še ni bilo nikoli popisano, sami pa ga menda zaradi pomanjkanja časa tudi niso popisali. Komisarji so v opatovi sobi našli lepo predalčno omaro s spisi in knjigami. Pater komornik, ki je skrbel za gospodarstvo, je hranil v svoji celici urbarje in obračune za podložnike.²⁸

Po smrti opata Ludovika, barona Raumbuschüssla (1687), so komisariji pregledali tudi arhiv, a po lastni izpovedi zaradi časovne stiske niso popisali vsakega spisa posebej, ampak le posamezne vrste gradiva, kakor jih navaja že inventarni popis iz 1680. Tudi gradivo v sobi patra komornika so zabeležili, kot je bilo zavedeno že v prejšnjem popisu. V eni izmed sob, v kateri je že v času pokojnega opata prebival samostanski advokat, so našli poleg knjig sodne spise v zvezi s spori s samostanskimi podložniki.²⁹ Tudi po smrti opata Aleksandra barona Engelshausa (1734), so komisariji ravnali enako kot pri prejšnjem popisu, saj niso popisovali listin, ustanovnih listin, urbarjev in pogodb, shranjenih pod obokom, imenovanem arhiv. Pater komornik je tudi tedaj imel v svoji celici polico z urbarji, v sosednji sobici pa knjižno

²⁰ Laschitzer: *Geschichte der Klosterbibliotheken und Archive Kärntens*, str. 175; Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 107.

²¹ Roscher: *Geschichte der Cistercienserabtei Viktring*, str. 12–13; Prim. Kos: *Pismo, pisava, pisar*, str. 202.

²² Kos: *Srednjeveška zgodovina Slovenecv*, str. 40.

²³ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 142–143.

²⁴ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 218–221; Jug: *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko*, str. 2–8.

Kartuzija v Bistri je npr. pogorela že v drugi polovici 14. stoletja kar dvakrat (1364 in 1382). Prim. Mlinarič: *Kartuzija Bistra*, str. 79 in 80.

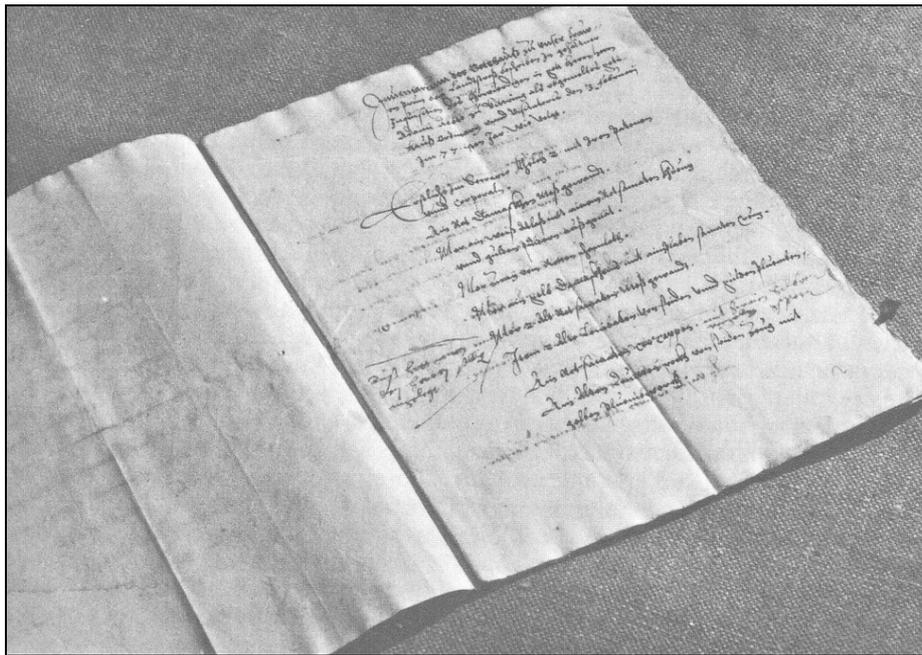
²⁵ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 221. Vizitacija z dne 23. januarja 1492 (Arhiv Rein, B lat. 9).

²⁶ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 239. Zadnikar: *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, str. 194–196.

²⁷ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 543, 546.

²⁸ Ibidem, str. 619–623.

²⁹ Ibidem, str. 635–636.

*Popis inventarja za Kostanjeviški samostan iz 1577
(Koroški deželni arhiv v Celovcu/Klagenfurt, fond Viktring/Vetrinj, fasc. XXV).*

omaro z urbarji in računi. V kamri pri opatovi sobi je stala košara »z redovnimi in drugimi spisi«.³⁰

V številnih samostanih so že v srednjem veku začeli urejati sezname s posameznimi kategorijami listin. V stiškem samostanu so v 16. stoletju naredili razvid samostanskih posesti in sestavili register dominikalnih listin z njihovimi regesti. Listine so razvrščali v snovne skupine in jih označevali s črkami ter jih v okviru vsake črke oštevilčili z arabskimi številkami. V register so dokumente vpisali po stvarnih geslih po abecednem redu in s kratko vsebino. Inventar ustanovnih listin pa je bil po vsej verjetnosti narejen v času opata Maksimilijana Mottocha (1661–1680).³¹

Opatova knjižnica je bila v letu 1576 v študijski sobi (in studori) prelature. Popis tedaj navaja nekaj knjig z naslovi, preostale knjige pa razvršča po signaturah in formatu. V konventni knjižnici je bilo tedaj 164 knjig velikega formata in večina od njih so bili latinski rokopisi.³² Pod opatom Maksimilijanom Mottochom je bila poleg arhiva urejena tudi knjižnica.³³

Vizitator je ob obisku stiškega samostana leta 1630 opatu Janezu Anžlovarju (1628–1638) naročil,

naj ima samostan vedno sposobnega knjižničarja (praefectum bibliothecae), ki naj bi imel pri roki inventar vseh knjig, da bi lahko oskrbel sobrate s potrebnimi knjigami. Knjižničar naj bi skrbel za red in vrnil knjige nazaj na ustrezno mesto.³⁴

O hrambi arhivalij *kostanjeviškega samostana* je kaj malo podatkov. Nekaj nam o tem povedo inventarni popisi, narejeni po smrti predstojnikov. Iz popisov je vidno, da so pomembnejše listine, med njimi vsekakor ustanovno listino ustanovitelja Bernarda Spanheima iz leta 1249, hranili v prelaturi, kjer so hranili v neki predalčni omari ali pa v predalu opatove mize za tekoče poslovanje potrebne dokumente. Najstarejši zapis o hrambi knjižnega gradiva in morda tudi o arhivskem gradivu je iz leta 1577, ko inventar omenja skrinjo, napolnjeno s knjigami in z rokopisi.³⁵ Inventar, narejen po smrti opata Janeza (1600), pove, da so hranili listine in spise v sobi ob opatovi sobi, torej v prelaturi. Tedaj so listine po vsej verjetnosti hranili v skrinji za obleko. Inventar omenja še omaro s šestnajstimi predali, v katerih so bili spisi po vsej verjetnosti razvrščeni po predmetih.³⁶ V inventarju, zapisanem po smrti opata Gregorija Aleksija (1621), lahko preberemo, da je pokojnik hranil šestintrideset listin in spise iz obdobja delovanja v vlogi opata (od leta

³⁰ Ibidem, str. 733–734.

³¹ Milkowicz: *Die Klöster in Krain*, str. 203–204; Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 143; Kos.: *Pismo, pisava, pisar*, str. 202–203.

³² Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 385.

³³ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 143.

³⁴ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 515.

³⁵ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 195.

³⁶ Ibidem.

1619 naprej) ter iz časa predhodnika Jurija Urbaniča (1603–1618) v omari »v novi sobi; nekaj »starih preperelih« spisov pa naj bi hranili v skrinji oziroma v omari z desetimi predali. Komisija je nekaj od tekoče registrature (1616–1619) zabeležila tudi v Kostanjeviškem dvoru v Ljubljani.³⁷ Iz inventarnega popisa po smrti opata Andreja (1631) je vidno, da je pokojnik hranil tekoče spise v predalu svoje pisalne mize. Opat Robert Knop (1687–1702) je hranil gradivo iz časa opatovske službe v svoji sobi v predalčnih omarah.³⁸

Listine, urbarje in vseh vrst registre so v samostanu urejali po tedanjem običajnem načinu hrambe. Listine so označevali po njihovih vrstah: kupo-prodajna, menjalna, zakupna, zastavna in druga pisma. Seznam gradiva iz leta 1786 nas podrobneje pouči o urejenosti gradiva. V glavnem so spise uvrščali v dve skupini: na spise, ki so se nanašali na samostan in njegovo gosposčino, in na tiste, ki so zadevali leta 1667 kupljeno kostanjeviško gosposčino.³⁹ Gradivo drugih samostanskih gosposčin so redovniki hranili na sedežih gosposčin in je bilo prevzeto po 1786. Dopise iz časa po ukinitvi samostana in tik pred ukinitvijo (1740–1786) pa so razvrščali po osnovnih skupinah in jih označevali z arabskimi številkami ter jih odlagali kronološko. Ko je skupina spisov dosegla določeno številko, so to snovno skupino označili z novo številko.⁴⁰ V inventarnih popisih je omenjeno knjižno blago v prelaturi in konventu ter celicah redovnikov. Leta 1757 je bil knjižničar Aleksander Haller pl. Hallerstein, kasneje poslednji samostanski opat (1772–1786), nekdanji študent Germanika v Rimu in doktor teologije.⁴¹ Presenetljivo je, da se je kljub številnim neugodnim okoliščinam in nesrečam ohranilo toliko gradiva kostanjeviškega arhiva. Ohranila sta se npr. tudi ustanovna listina iz 1249 in urbar iz srede 14. stoletja. Samostan je stal na tistem delu slovenske zemlje, ki je bil od srednjega veka izpostavljen npr. najrazličnejšim vojaškim pustošenjem (zlasti še Turkov in Uskokov). Samostanu ni prizanesel tudi ogenj: npr. v 16. stoletju in za opata Leopolda Busetha (okoli 1760). Čas, ko je bil samostan skoraj povsem neposeljen (16. stoletje) ali povsem brez redovnikov (druga polovica 15. stoletja), vsekakor za samostanske kulturne zaklade ni bil brez posledic. Tako je npr. opat Rudolf Kušlan

(1723–1736) izjavil, da so bili dokumenti deloma uničeni tudi v več požarih.⁴²

Enako kot hrambi listin in drugih dokumentov so redovno vodstvo in vizitatorji posvečali skrb tudi *pečatom in pečatnikom*, rabi in zlorabi ter pravici do pečatenja. Pri cistercijanih so bili pečati sprva po svoji velikosti in značilnostih zelo skromni.⁴³ Samostanski pečat je imel podobo Matere božje, saj so bili cistercijani veliki častilci Marije.⁴⁴ Opatovi pečati so bili sprva zelo skromni, opremljeni le s podobo opata s škofovsko palico in brez napisa in njegovega imena, in zato pečatnika ni bilo treba spreminjati. Kasneje pa se je v pečatu pojavilo tudi opatovo ime, v poznejših časih pa so pečat opremili s samostanskim in osebnim grbom opata. Pri cistercijanih sta imela sprva pravico do pečata samo opat in konvent, ne pa tudi prior.⁴⁵ Tako je npr. vizitator ob obisku stiškega samostana leta 1640 prepovedal, da bi kateri od redovnikov imel svoj lastni pečat.⁴⁶

Vizitatorji so ob vizitaciji podrejenih samostanov posvetili skrb tudi pečatnikom in uporabi letih. Ob vizitaciji v stiškem samostanu 1648 je vizitator naročil, naj bi menihi samostanski pečatnik in protipečatnik, s katerim so pečatili pogodbe, bolje varovali, kot so ju do tedaj. Omenjena pečatnika naj bi hranili pod tremi ključi: po en ključ do pečatnika naj bi imeli opat, prior in eden od starejših redovnikov. Resnost naročila je vidna iz tega, da je vizitator z grožnjo s kaznijo terjal v mesecu dni izpolnitev naročila.⁴⁷ Zanimivo je, da je vizitator v letu 1730 menihom dal enako naročilo, s katerim je vsakomur od njih onemogočil zlorabo.⁴⁸ Ob vizitaciji kostanjeviškega samostana leta 1674 so morala biti med opatom Janezom in konventom neso-glasja, ker je vizitator naročil, da morajo biti pravni posli sklenjeni le s soglasjem konventa in bi moral dokument pečatiti prior, ki naj bi mu opat zaupal pečatnik. Pisma je bilo dovoljeno odpošiljati opremljena le s konventnim pečatom ter s priorjevim dovoljenjem in potem, ko sta jih prebrala predstojnik in prior (1730).⁴⁹ Po smrti opata so

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Mlinarič: *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz 1625*.

⁴⁰ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 8–9; Prim. Kos: *Pismo, pisava, pisar*, str. 203–204.

⁴¹ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 498.

⁴² Ibidem, str. 105.

⁴³ Otorepec: *Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem*, str. 37.

⁴⁴ Ibidem, str. 40 in 41.

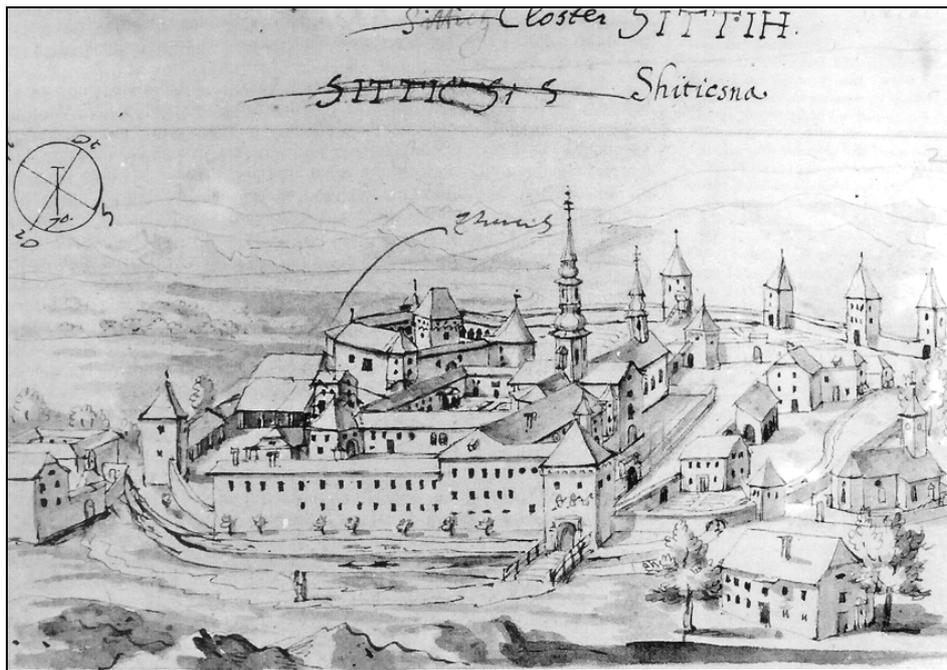
⁴⁵ Ibidem, str. 37–40. Stična: str. 39–40. Kostanjevica: str. 41.

⁴⁶ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 548.

⁴⁷ Ibidem, str. 558.

⁴⁸ Ibidem, str. 517.

⁴⁹ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija* str. 387; Idem: *Stiška opatija*, str. 491.

J.V. Valvasor, *Samostan v Stični* (tuš risba iz skicne knjige za topografijo Kranjske; Zagreb: Metropolitanska knjižnica, sign. MR 199, 3).

morali, da bi se izognili zlorabi, pečatnik pokojnega zlomiti.⁵⁰ Tudi pri cistercijanih je bilo ponarejevalcem pečatnikov zagroženo z najvišjo možno cerkveno kaznijo, s kaznijo izobčenja iz Cerkve. Omenimo naj še, da v inventarjih, spisanih po smrti stiških in kostanjeviških opatov, najdemo tudi omembo pečatnikov. Tako so komisarji po smrti kostanjeviškega opata Gregorija Aleksija (1620) zabeležili, da sta bila v omari ene od sob v prelaturi poleg zlatnine in srebrnine tudi velik srebrn samostanski pečatnik in železni pečatnik umrlega opata. V sosednji sobici pa so v popotni, z železom okovani skrinji našli v beli škatli pečatni prstan opata Jakoba Reinprechta (1601–1603) ter zlati pečatni prstan s safirjem, zlati pečatnik z železnim grbom ter železni pečatnik opata Jurija Urbaniča (1603–1618).⁵¹ To kaže, da so redovniki kršili redovna pravila, saj po smrti predstojnikov niso uničili njihovih pečatnikov. V stiškem samostanu je po smrti opata Maksimilijana Mottocha (1661–1680) komisija našla v prelaturi konventni pečatnik in pečatnik pokojnika.⁵²

Znano je, da so Turki v letu 1478 oropali studeniški dominikanski samostan in da so ob tej

priložnosti odnesli s seboj tudi pečatnika samostana in priorice.⁵³

V 17. in 18. stoletju je pri redovnih skupnostih oživelo zanimanje za preteklost reda in njegovih samostanov. Za pisanje celotne redovne zgodovine je red potreboval dokumente svojih samostanov. Tako je npr. cistercijanski generalni prokurator v Rimu 1712 prosil generalnega vikarja, reinskega opata Placida Mallyja, za iz izvlečke stiških dokumentov ter za ustanovno listino Bernarda Spanheima iz 1249. za kostanjeviški samostan. Placid je delo zaupal stiškemu opatu Antonu Gallenfelsu. Že po dveh mesecih je Gallenfels zbral precej dokumentov in jim dodal kratko vsebino (regeste). Delo pa je, kot pravi, opravil z velikim trudom zaradi neurejenosti arhiva in ker ni znal brati starih besedil. Pri tem delu mu po njegovih besedah ni mogel pomagati nihče v konventu. Anton priznava, da se je že toliko privadil branja, da je bil sposoben narediti izvlečke iz dokumentov, da pa ni bil sposoben razumeti celotnega besedila. Obljublja, da bo po stopoma pošiljal v Rim regeste listin, za katere bo menil, da so vredne objave.⁵⁴

⁵⁰ Oturepec: Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem, str. 37.

⁵¹ ARS, Sam. II, fasc. 4; Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 367–368.

⁵² Ibidem. Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 619.

⁵³ Mlinarič: *Studeniški dominikanski samostan*, str. 56.

⁵⁴ Idem: *Stiška opatija*, str. 687–688.

Po izidu redovne zgodovine redovnega zgodovinarja Jongelina »Notitia abbatiarum Ordinis Cisterciensis per orbem universum« (izšla je leta 1737 v Kölnu v desetih knjigah) so ugotavljali, da je v njej kar precej pomanjkljivosti. Zato je generalni opat Andoh Pernoh želel, da bi pripravili novo izdajo s popravki in v bolj razkošni opremi. Predstojnikom in predstojnicam cistercijanskih samostanov je naročil, naj mu pošljejo podatke o stanju samostanov ter prepise vseh v latinskem jeziku spisanih darovnic, sicer pa kratke regeste dokumentov, kakor tudi regeste privilegijev, ki so jih samostanom podelile cerkvene in svetne oblasti. Ta naloga pa je bila za večino predstojnikov vsekakor težavna, saj npr. tedaj večina stiških redovnikov ni bila znala brati srednjeveških latinskih besedil.⁵⁵

Proti koncu srednjega veka in v naslednjih stoletjih je bilo v navadi sestavljanje katalogov vrste opatov, to pa je bilo vsekakor povezano z zanimanjem za preteklost lastnega samostana. V navado je prišlo tudi izpisovanje imen (zlasti samostanskih dobrotnikov), omenjenih v listinah, ter izvlečkov iz samostanskih privilegijev po vrstnem redu pomembnosti tistih, ki so jih izstavili, in sicer iz vrst cerkvene in svetne gospode.⁵⁶ V navado je prišlo tudi pisanje samostanskih kronik. Med temi je zelo znano delo reinskega redovnika Alana Lehra (profes 1709–1775), ki je v maniri tedanje historiografije prepisal listine in njihove prepise ali regeste v kronološkem redu ter besedilo ponekod opremil s historičnimi noticami. Veličastno delo v petih foliantih, od katerih ima vsak približno po devetsto strani, zadeva čas od ustanovitve Reina (1129) do leta 1600.⁵⁷

Iz bogatega gradiva stiškega arhiva so črpali podatke posamezniki v samostanu ali zunaj njega za sestavljanje historičnih notic, za sezname opatov, a tudi že za skromne zgodovinske raziskave.⁵⁸ Omenimo naj cistercijana Wolfganga Scharfa (u. 1686), ki je začel raziskovati preteklost lastnega samostana in je tudi sestavil seznam listin. Izvlečke iz dokumentov stiškega arhiva sta uporabljala J. V. Valvasor za Slavo vojvodine Kranjske ter bosonogi avguštinec Andrej Marian-Fidler (1736–1802) za svoje delo *Austria sacra*.⁵⁹ Opat Anton Gallenfels (1688–

1719) si je dopisoval z jezuitom Antonijem Steyererjem (1673–1741) na Dunaju in mu je pošiljal prepise iz stiškega in kostanjeviškega arhiva. Opat Anton je jezuitu v letu 1717 obljubljal, da mu bo tudi še poslal nekaj starejšega gradiva, kolikor mu ga bo uspelo dobiti. Omenjal je, da je izvedel, da je bila večina dokumentov kostanjeviškega arhiva tako poškodovana, da je od njega komajda kaj ostalo. Na Antonijevo željo, naj mu opat pošlje podatke o vojvodinji Viridi Milanski, veliki dobrotnici Stične, pa je opat odgovoril, da mu podatkov ne more priskrbeti, češ da je samostan nekajkrat pogorel ali pa so ga razrušili sovražniki in da je bila cerkev na novo postavljena.⁶⁰ Od stiških redovnikov, ki so se ukvarjali s preteklostjo samostana, pripada vsekakor prvo mesto patru Pavlu Puclju (profes 1689–1721) in njegovemu z dolgim baročnim naslovom opremljenemu delu *Idiographia* iz 1719. Velik del tega je kompilacija gradiva, ki so ga zbrali že različni pisci pred njim.⁶¹ V Stični so hranili tudi t. i. »Notata de monasterio Sitticensi« iz 17. stoletja, delo neznanega avtorja, ki je katalog opatov in v obliki kronike preteklost samostana do opata Ludovika Raumbschüssla (1681–1687).⁶² Iz Stične je ohranjen tudi nepopolni nekrologij iz 15. stoletja, iz Kostanjevice pa nepopolni prepis nekrologija iz 18. stoletja, ki naj bi ga bil sestavil opat Arnold 1523.

Iz kostanjeviškega samostana ne poznamo nobene samostanske kronike, pač pa so posamezniki (redovniki) sestavljali kataloge opatov in delali izvlečke iz samostanskih privilegijev ali dokumentov inkorporiranih župnij ter izpisovali imena v dokumentih omenjenih oseb (zlasti dobrotnikov). Okoli leta 1674 je neznan avtor naredil kratke regeste z naslovom »Annotationes foundationum monasterii«, ki zadevajo samostanu inkorporirane župnije, ter regeste iz privilegijskih listin papežev, cesarjev in drugih odličnikov. V 18. stoletju je neznan avtor iz dokumentov izpisal imena starih, deloma že izumrlih družin, iz časa od 1200. do 1500.⁶³

V samostanih so hranili ne le vire za pisanje redovne zgodovine, temveč tudi za raziskovanje svetne zgodovine. Raziskovalci in pisci o preteklosti Habsburžanov, od katerih so nekateri bili ustanovitelji duhovnih ustanov ali pa z njimi v preteklosti močno povezani, so našli veliko podatkov tudi v samostanskih arhivih. Zato so Habsburžani tudi

⁵⁵ Ibidem, str. 746–747.

⁵⁶ Ibidem, str. 855.

⁵⁷ Müller: *Stiftsarchiv-geistige Bewahrungstätte*, str. 430–431. Prim. Mlinarič: *Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino*, str. 109.

⁵⁸ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 854.

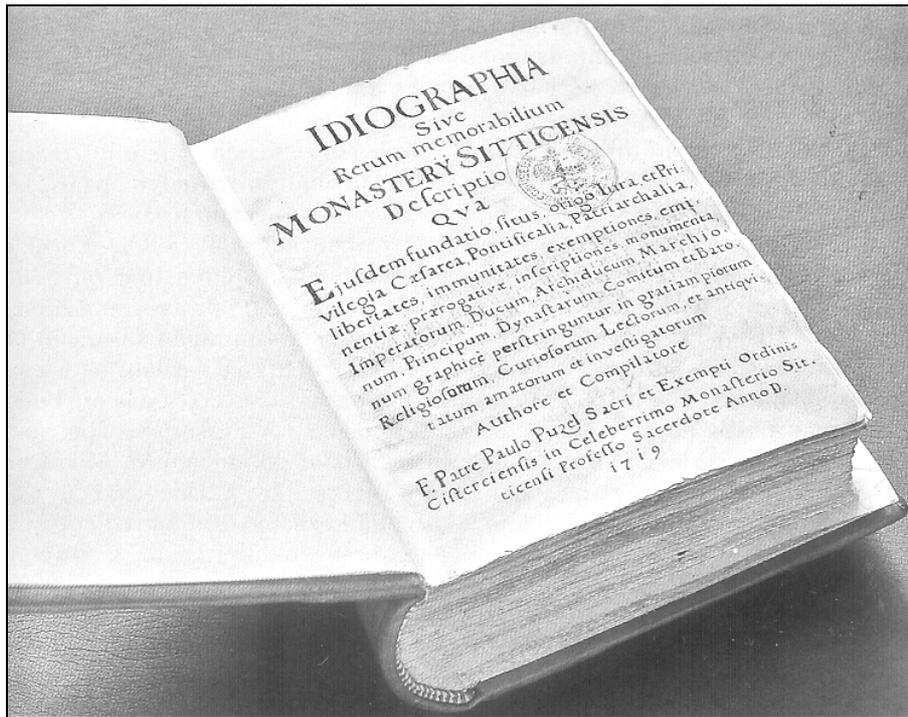
⁵⁹ Umek: *Samostanski arhivi Kostanjevice, Pleterje in Stična*, str. 143–144.

⁶⁰ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 104.

⁶¹ Ibidem, str. 855–857; Umek: *Samostani Kostanjevice, Pleterje in Stična*, str. 144.

⁶² Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 855.

⁶³ Idem: *Kostanjeviška opatija*, str. 45–46. *Annotationes: ARS, Sam. A II, fasc. 13.*

*Naslovnica dela Idiographia stiškega kronista p. Pavla Puclja iz 1719
(Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, rok. 148r).*

od opatov cistercijskih samostanov terjali popise arhivov in sezname knjižnega gradiva. Leta 1706 je vlada naročila vsem deželnim glavarjem, naj od škofij in samostanov zahtevajo spise in knjige, ki bi prišli v poštev za pisanje »domače in tuje« zgodovine. Kranjski deželni glavar je sezname terjal od naših dveh cistercijskih samostanov, vendar je npr. kostanjeviški opat Friderik Hofstetter (1703–1708) odlašal, tako da ga je morala oblast v istem letu na to še enkrat opozoriti.⁶⁴

Oblast je samostanskim predstojnikom nekajkrat naročila, da morajo raziskovalcem omogočiti delo v arhivih in knjižnicah in na drugih krajih v samostanu. Tako je npr. v letu 1741 notranjeavstrijska vlada stiškega opata Viljema Kovačiča obvestila, da je pater Markvard Hergott dobil že »pred veliko leti« nalogo, da popiše vse napise in opiše spomenike, ki se nanašajo na vojvode in nadvojvode avstrijske vladarske hiše. Ker se je bližala končna redakcija dela, je vlada opatu naročila, naj Markvardovemu arhitektu Salomonu Kleinerju dovoli dostop do gradiva, grobnic in drugih ustreznih prostorov. Arhitekt Kleiner naj bi tudi prepisal stare spise in »spomenice«, pečate pa prepisal.⁶⁵

Usoda arhivov ukinjenih samostanov v Vetrinju, Kostanjevici in Stični

Vzrok za uničenje kulturnega blaga tudi cistercijskih samostanov je bila vrsta dejavnikov. Na Slovenskem so to bila turška pustošenja od druge polovice 15. stoletja in v prihodnjem stoletju. Veliko škode so tudi povzročile razne ujme, predvsem požari⁶⁶ in povodnji. V kmečkih uporih so ponekod podložniki vseprek uničevali arhivalije in knjižno blago, misleč da bodo na ta način rešeni v njih zapisanih dajatev.⁶⁷ Kolikor pa plenilci kulturnega blaga niso uničili, so ga raznesli na vse strani in se je večinoma izgubilo.

Veliko škode so povzročila sistematična ukinjanja samostanov, ki so jih zahtevale svetne oblasti v obdobju od 16. do 19. stoletja: v Angliji (16. stol) in v Nemčiji (na začetku 19. stoletja). V Franciji, domovini cistercijskega reda, pa je samostane zatrla francoska revolucija.⁶⁸ Še najmanj škode so povzro-

⁶⁶ Okoli leta 1760 je požar upepelil pristavo kostanjeviškega samostana z vso živino in letnimi pridelki. (ARS, Sam. A II, fasc 28).

⁶⁷ Pustošenje v samostanih leta 1635: v žički kartuziji (Mlinarič: *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, str. 389 in v dominikanskem samostanu v Studenicah. (Idem: *Kmečki nemiri in upori*, str. 342 sl.

⁶⁸ Lekai: *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche*, str. 132. Prim: Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 495.

⁶⁴ Ibidem, str. 413.

⁶⁵ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 747.

Pogled na poslopje nekdanjega samostana v Vetrinju/Viktring na Koroškem (1985).

čile ukinitve samostanov tam, kjer je oblast gradivo zavarovala z odredbami o prenosu kulturnega blaga v ustrezne ustanove, medtem ko je bilo najslabše z gradivom tam, kjer je le-to ostalo na kraju nastanka vsem dostopno in so ga uničevali ali pa raznesli v vse vetrove.

Največje posledice so za cistercijanski red imele ukinitve njegovih postojank, ki jih je zahteval cesar Jožef II. v letih 1782–1790.⁶⁹ Cesarski reskript z dne 12. januarja 1782 je bil prvi dekret o razpustitvi t. i. kontemplativnih redov, nato pa je bilo na podlagi dekreta z dne 30. oktobra 1782 v štirih letih razpuščenih več kot sedemsto samostanov vseh redov. Cesar je želel ukiniti najprej postojanke kontemplativnih redov, med katere so sodili tudi cistercijani, zatem pa vseh redov, ki se niso ukvarjali z »družbeno koristnimi dejavnostmi« (z dušnim pastirstvom ter s šolstvom ali karitativno dejavnostjo). V avstrijskih deželah so bili na podlagi dekreta iz leta 1782 razpuščeni cistercijanski samostani: Baumgartenberg (1784) in Stična (1784), Neuberg ob Murici (1786), Engelszell (1786), Kostanjevica (1786) in Vetrinj (1786) ter Säussenstein (1789). Reforme so preživeli samostani: na Štajerskem Rein, v Nižji Avstriji Heiligenkreuz, Lilienfeld in Zwettl, v Zgornji Avstriji Wilhering in Schlierbach ter Stams na Tirolskem. Navedeni samostani so

imeli inkorporiranih veliko dušnopastirskih postojank, poleg tega so te cisterce prevzele dušno pastirstvo v številnih na novo ustanovljenih postojankah (t. i. jožefinskih župnijah).⁷⁰ Čeprav velja to tudi za naša samostana na Dolenjskem, sta bila kljub temu ukinjena. Po smrti Jožefa II. (1790) so štajerski deželni stanovi njegovega naslednika Leopolda II. prosili, naj prav zato ne ukine samostana v Reinu in Admontu ter ustanovo korarjev v Vorauu.⁷¹ Rein je preživel ukinitve 18. stoletja, so pa nemške oblasti v letu 1941 zasegle njegovo posest, redovniki pa so morali zapustiti samostan. Po koncu vojne se jih je vrnilo šest in tako so znova uvedli redno redovno življenje., po vojni pa je tudi samostan za štiri tedne zasedlo tisoč ruskih vojakov. Razumljivo je, da je v arhivu in knjižnici v letih 1941–1945 nastalo precej škode.⁷²

Dvorna odredba z dne 12. januarja 1782 je poskrbela za ohranitev arhivskega gradiva, saj je določala, naj komisarji za ukinitve takoj po razpustitvi samostana prostore arhiva zaklenejo in zapečatijo. Odredba z dne 15. januarja 1782 je komisarjem naročila, naj poskrbijo za dokumente, rokopise in knjižno blago in gradivo spravijo na varno. Kjer ni bilo popisa gradiva, naj bi ga komisarji naredili in

⁶⁹ Lekai: *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche*, str. 127–128; Wolf: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich, 1782–1790*, str. 16–44.

⁷⁰ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 484–485, 487.

⁷¹ Idem: *Stiška opatija*, str. 805.

⁷² *Stift Rein 1129–1979*, str. 252 in 259–262; *Stift Viktring 1142–1992*, str. 148–154.

poslali sezname dvorni biblioteki na Dunaju.⁷³ Dvorna odredba z dne 23. septembra 1782 je dala nova navodila za ravnanje z arhivi in s knjigami razpuščenih samostanov. Dokumente naj bi razdelili na dve skupini: spise gospodarske narave, potrebne za nadaljnje upravljanje gospodarstva, naj bi komisariji izročili upraviteljem na novo nastalih kameralnih gosposčin, spise, nanašajoče se na ustanovitev in samostanske dotacije, pa naj bi izročili deželi. Gradivo naj bi pregledal le za to delo sposoben redovnik, komisariji pa so za to delo po navadi pooblastili samostanskega arhivarja ali knjižničarja ali pa oskrbnika posesti (komornika). Za stiški samostan so delo zaupali nekdanjemu opatovemu tajniku in arhivarju Juriju Novaku. Knjižnico naj bi komisariji pregledali ter kodekse (rokopise) in stare knjige popisali in shranili na varno. Dvorna biblioteka na Dunaju je imela pravico izbrati si s seznamov katerokoli gradivo, rokopise in knjige, preostalo knjižno gradivo pa so morali predati univerzitetnim oziroma licejskim knjižnicam v deželi. Žal je oblast dovolila izločiti vso korespondenco.⁷⁴

S. Laschitzer opozarja na dvoje nasprotujočih si trditev v zvezi z ravnanjem s kulturnimi zakladi samostanov, ki jih je razpustil Jožef II. Nekateri namreč trdijo, da so z zakladi ravnali barbarsko in povsem neodgovorno, drugi pa, nasprotno, da so cesar in njegovi uradniki storili vse za ohranitev kulturne dediščine. Izdana naj bi bila vrsta dekretov v korist ohranitve dediščine, vendar so bile nekatere odredbe neučinkovite, ker so jih uresničevali nedosledno in površno. Vsekakor so se ob ravnanju s kulturnim blagom dogajale nepravilnosti, vendar jih pa ne kaže zaradi posameznih primerov posploševati. Isti avtor tudi trdi, da večina piscev, ki se ukvarja s tem vprašanjem, ne upošteva dejstva, da so bili samostani ukinjeni v različnih okoliščinah, in spregleda, da je potrebno upoštevati pri presoji zaradi bolj ali manj zapletenega pravnega sistema različna dejstva, ki so pri ukinitvi določenega samostana delovali in tudi, da vse nepravilnosti ne izvirajo iz istega vzroka.⁷⁵

Dejstvo je, da državni uradniki, upravitelji posesti ukinjenih samostanov, niso storili vsega za ohranitev kulturnega bogastva, ampak so se, razumljivo, bolj posvečali nadaljnemu upravljanju posesti, ki jim ga je država zaupala. Poskrbeli so predvsem za stare, zlasti še iluminirane listine,

opremljene z lepimi pečati, in lepo pisane urbarje, ter za gradivo, potrebno za tekočo rabo, npr. korespondenco in samostansko gradivo novejšega datuma, brez pomena za upravo posesti, pa so označevali za gradivo brez vrednosti in ga pogosto pustili izpostavljeno vremenu in drugim škodljivim dejavnikom na kraju samem propadati. Znano je, da so npr. sezname listin in preostalega gradiva, rokopisov in knjig, ki naj bi jih uradniki pošiljali guberniju, prihajali v njegove roke zelo počasi. Za arhivalije je bila zelo škodljiva tudi selitev arhivov po naročilu državnih oblasti z enega na drug kraj oziroma iz ene v drugo ustanovo.⁷⁶ Tako je arhive pri nas pod Jožefom II. razpuščenih samostanov sprva po večini dobila tedanja Dvorna biblioteka na Dunaju, potem pa so njihov večji del v letu 1811 izročili Državnemu arhivu na Dunaju. Listine štajerskih samostanov je omenjeni arhiv v letih 1869 in 1871 predal Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu.

Tu nas zanima usoda obeh naših cistercijskih samostanov na Dolenjskem ter samostana v Vetrinju (Viktring) na Koroškem, iz katerega je bil 1234 poseljen kostanjeviški samostan, ter opatije v Reinu, matice stiškega samostana iz 1136. Vsi so od konca 16. stoletja sodili pod generalni vikariat, ki ga je pogosto vodil predstojnik Reina. Stična je bila razpuščena 1784., samostana Vetrin in Kostanjevica sta doživela svoj konec 1786, cisterce v Reinu pa Jožef II. ni ukinil. Zato šteje cistercijski red Rein za svojo najstarejšo živečo postojanko na svetu, saj so cisterce v Franciji, domovini reda, propadle že med francosko revolucijo.⁷⁷ Posledica zgodovinske povezave obeh naših cisterc na Dolenjskem z Reinom in Vetrinjem je, da se je v arhivu obeh samostanov zbralo veliko gradiva, pomembnega tudi za nas. Zato je tudi usoda arhivov obeh samostanov za nas izrednega pomena. Mirno smemo reči, da sta arhiva Vetrinja in Reina zakladnici za slovensko zgodovino.⁷⁸

Za komisarja pri ukinitvi *vetrinjskega samostana* je bil imenovan Norbert grof Aicholt, ki je na podlagi dekreta z dne 19. maja 1786 objavil redovnikom razpustitev konventa.⁷⁹ Protokol poroča, da so ob ukinitvi hranili arhivalije v štirih predalčnih omarah, označenih s številkami, in da je bilo nekaj spisov v dveh omarah samostanske pisarne. Popisali so ori-

⁷³ Wolf: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790*, str. 27 sl.

⁷⁴ Ibidem; Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 9.

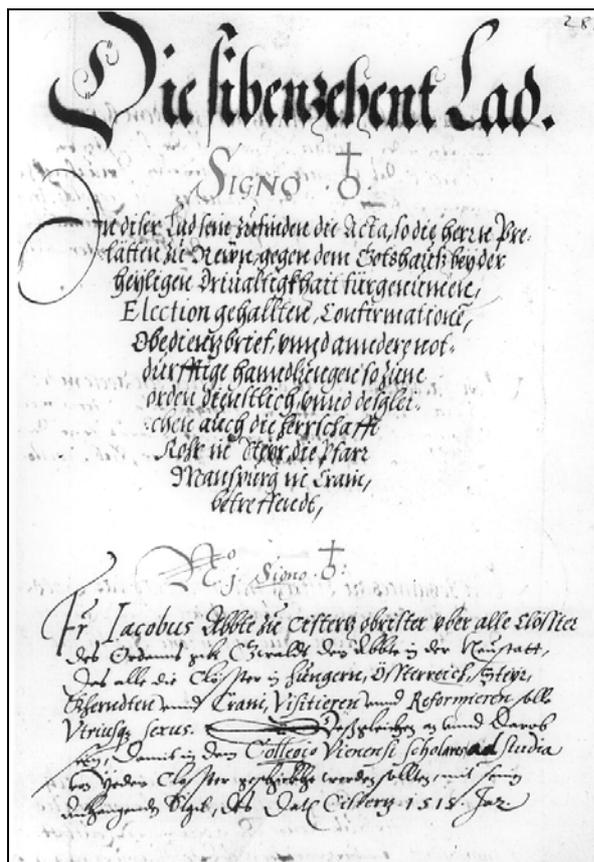
⁷⁵ Laschitzer: Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive, str. 401–440.

⁷⁶ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 106–107.

⁷⁷ Lekai: *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche*, str. 130.

⁷⁸ Kos: *Srednjeveška zgodovina Slovenecv*, str. 40–41; Mlinarič: Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino, str. 105–120.

⁷⁹ Wolf: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790*, str. 151–153.

Arhivski repertorij opatije v Reinu iz okoli leta 1600 (Arhiv Rein).

ginalne listine in najpomembnejše spise in seznam so priključili popisu celotnega inventarja. Narejen je bil tudi arhivski repertorij, za 179 listin pa so naredili regeste z datumom izdaje.⁸⁰ Po ukinitvi samostana je postala gosposčina last verskega sklada, ta pa jo je kasneje dal v zakup tovarnarjema, bratoma Krištofu in Janezu iz družine Moro, ki sta v nekdanjem samostanu uredila suknarno. Arhiv je ostal na prejšnjem mestu vse do leta 1859 in le malo gradiva je bilo oddanega na Dunaj. V letu 1789 je bil na zahtevo notranjeavstrijskega gubernija narejen seznam listin in poslan češko-avstrijski dvorni komisiji. Ta si je s seznama gradiva izbrala le štiri arhivalije, seznam pa je vrnila guberniju. Gubernij se je v naslednjem letu pozanimal, kje naj bi gradivo vetrinjskega samostana sploh bilo. Konec stoletja (1796) je država gosposčino Vetrinj z arhivom oddala v zakup. V letu 1859 je lastnik gosposčine, knez Friderik Liechtenstein, celoten arhiv predal Historičnemu društvu za Koroško, to pa ga je že s prej zbranim gradivom predalo Koroškemu

deželnemu arhivu v Celovcu. Danes hrani Arhiv listine nekdanje cisterce v splošnem fondu zbirke listin, urbarji in rokopisi so v fondu rokopisov, spise pa hrani v specialnem fondu Vetrinj (Viktring).⁸¹ O knjižnem fondu nekdanjega samostana vemo manj kot o arhivu. En primerek knjižnega kataloga so po ukinitvi samostana poslali guberniju, drugega pa knjižničarju študijske knjižnice v Celovcu, Gottfriedu, baronu Metzburgu, ki je 20. decembra 1787 potrdil, da mu je knjižno blago predal pridvorni sodnik kameralne gosposčine Vetrinj.⁸²

Omenimo naj, da Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani hrani te arhivalije iz nekdanjega samostana Vetrinj: arhivski prepis (kopialno knjigo) cesarskih listin in svoboščin za Koroško (1201–1500), korespondenco opatov (1648–1678) ter obračun prejemniškega urada na Koroškem (1608).⁸³

Dvorni dekret z dne 2. oktobra 1785 je naročil notranjeavstrijskemu guberniju, naj nadaljuje ukinitve samostanov, ki so bili že na seznamu za ukinitve, pa do tega leta še niso bili razpuščeni. S tem je bila med drugim zapečaten tudi usoda kostanjeviškega in vetrinjskega samostana.⁸⁴ Kostanjeviški samostan je bil ukinjen na osnovi dekreta z dne 5. decembra istega leta. Notranjeavstrijska vlada je za komisarja pri ukinitvi imenovala Janeza Nepomuka grofa Ursini-Blagajskega, za pomočnika dobil računovodjo kranjskih deželnih stanov Filipa Elsnerja.⁸⁵ Arhivalije so popisali na osnovi cesarskega dekreta z dne 23. septembra 1782. Popisali so vse arhivalije in knjige, bodisi kot posamezne enote bodisi kot serije, pri teh pa so pogosto zapisali tudi število posameznih arhivskih enot. Če upoštevamo kratek čas, v katerem je bilo gradivo popisano, je razumljivo, da popis ne zajema celotnega gradiva, tako ne npr. tudi nekaterih starejših in pomembnejših listin in vrste urbarjev (npr. iz let 1547, 1572, 1625 in 1660–1670) ter celo najstarejšega ohranjenega urbarja iz srede 14. stoletja.⁸⁶ Gradivo so po običaju razdelili v dve skupini in so ga tudi v popisu ločili. Arhivalije, potrebne za tekoče poslovanje, so bile iz 18. stoletja in so obsegale normalije, urbarje, desetinske in gorninske registre

⁸¹ Laschitzer: Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive, str. 174–180.

⁸² Ibidem, str. 76, 82.

⁸³ Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije III, str. 129; Prim. Mlinarič: Usoda cistercijske opatije Kostanjevice, str. 152.

⁸⁴ Milkowicz: Die Klöster in Krain, str. 202.

⁸⁵ Wolf: Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790, str. 147.

⁸⁶ ARS, Sam. A II, knjiga št. 9; Wolf: Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790, str. 147.

⁸⁰ Stift Viktring 1142–1992, str. 76.

ter protokole gorskih pravnih, kakor tudi še druge za tekoče uradovanje potrebne spise. Gradivo, ki je poleg omenjenega gradiva tedaj ostalo še v Kostanjevici, je vidno s seznama, ki si ga je leta 1889 za svoj arhiv izbral Deželni muzej v Ljubljani. Gradivo za tekoče poslovanje so izročili pridvornemu sodniku v Kostanjevici Janezu Krstniku Ziererju, ki naj bi ga spravil na varno do ustanovitve upraviteljskega urada državne domene v Kostanjevici.⁸⁷ Preostalo gradivo, ki je bilo za tekoče poslovanje brez vrednosti in se je nanašalo na duhovne zadeve samostana, deloma tudi na gospodarske zadeve, in je bilo popisano po serijah, pa je bilo na podlagi gubernialne odločbe z dne 23. februarja 1786 13. aprila istega leta izročeno Kmetijski družbi v Ljubljani.⁸⁸ Z arhivskim gradivom, ki ga je samostan imel ob ukinitvi ali kdaj prej (Klevevž, Mehovo-Ruperč vrh Radeljca in Grundelj), je komisija ravnala enako kakor z gradivom samostanske gosposčine. S seznama gradiva, ki ga je 1889. prevzel deželni muzej v Ljubljani, je vidno, da je bilo tedaj prevzetega tudi veliko gradiva, ki bi ga po popisu iz leta 1786 vsekakor tudi glede na njegovo naravo morali oddati že takoj po ukinitvi samostana.⁸⁹

Dvorni dekreti so določali, da mora biti gradivo čim prej urejeno in popisano, seznama pa čim prej poslani na Dunaj. Ker je delo potekalo zelo počasi, je dvorna odredba z dne 19. decembra 1788 notranjeavstrijsko vlado opozorila na odredbo glede arhivov in knjižnic (1782 in 1783) ter je zahtevala nemudoma izdelavo seznamov v dvojniku: en primerek bi bilo treba poslati na Dunaj, drugega pa notranjeavstrijski upravi domen v Gradcu. Za popis listin na Kranjskem razpuščenih samostanov je bil nastavljen profesor filozofije v Ljubljani Franc Wilde, ki mu je bila v letu 1788 zaupan pregled licejskih knjižnic v Ljubljani. Tja so namreč prenesli tudi kostanjeviške arhivalije. Wilde je popisal listine in urbarje samostana in gosposčine in seznam poslal dvorni pisarni na Dunaju, ta pa je seznam predala dvorni biblioteki. Ker si biblioteka s seznama ni izbrala ničesar, je notranjeavstrijski gubernij naročil ljubljanski kresiji, naj pošlje vse kostanjeviško gradivo nazaj v Kostanjevico.⁹⁰ V

letu 1881 je direkcija Kmetijske družbe domen in gozdov v Gorici stare listine predala Deželnemu muzeju.⁹¹

Ustanovitev Deželnega muzeja za Kranjsko (1826), Muzejskega društva za Kranjsko (1839) in Historičnega društva za Kranjsko (1844) je obvarovala pred uničenjem veliko število kulturnega blaga (tudi arhivalij). Historično društvo je v svojem letnem glasilu objavljalo pridobitev predmetov ali arhivalij ter spodbujalo bralce k zbiranju gradiva. Številni so se odzvali.⁹² Glasilo je npr. v letu 1858 opozarjalo javnost na uničevanje arhivalij in na cve-točo trgovino z njimi ter navedlo, da že več let na Tirolskem cvete trgovina z Nemčijo (npr. z Augsburgom in Nürnbergom) s starimi pergamenti. Pri-toževalo se je, da npr. mestne uprave posvečajo malo pozornosti dokumentom, ter spodbujajo k skrbi za »preteklost, ki jo sedanost dolguje prihodnosti« ter da to velja tudi za dokumente, ki v tistem času nastajajo.⁹³ Glasilo je v istem letu poročalo o pridobitvi npr. dveh kostanjeviških listin: darovnice koroškega vojvode Ulrika III. iz 1265. in potrdilne listine oglejskega patriarha Bertolda iz 1250.⁹⁴ Društvo je začelo tudi sistematično raziskovati in evidentirati gradivo na terenu in ga tudi zbirati. Tako je npr. društvo naročilo Franzu pl. Hermannsthalu pregled nekaterih pomembnih arhivov na Kranjskem, med njimi tudi mesta Kostanjevice.⁹⁵ Sad tega dela je bil, da je društvo dobilo na podlagi dekreta dvorne komore z dne 5. decembra 1846 od državne domene Kostanjevica v hrambo in uporabo dvajset listin iz obdobja od ustanovitve samostana (1249) do 1726 in med njimi tudi ustanovno listino z dne 8. maja 1249. Franz Hermannsthal je po naročilu direkcije društva poleti 1845 začel s pregledom arhivov najpomembnejših gradov na Dolenjskem in kapucinskega samostana v Krškem. K najpomembnejšim, za društvo pridobljenim kostanjeviškim dokumentom, so sodili spisi, ki zadevajo pravico do patronata nad samostansko župnijo sv. Petra v Trebelnem in cistercijski privilegiji po koncilu v Baslu (1437–1444). Društvo si je zastavilo tudi nalogo, da bo objavljalo najpomembnejše listine in tako je njegovo glasilo objavilo celotno besedilo ustanovne listine za kostanjeviški samo-

⁸⁷ ARS, Sam. A II, fasc. 4; Wallner: Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich, str. 207–216.

⁸⁸ ARS, Sam. A II, knjiga 9; Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 10.

⁸⁹ Ibidem, str. 11–12. Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice, str. 152, opombe 25–28.

⁹⁰ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 12–14.; Laschitzer: Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive, str. 174–180.

⁹¹ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 14.

⁹² Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice, str. 149.

⁹³ *MHVK XIII*(1858), str. 66–67; Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice, str. 148–149.

⁹⁴ Ibidem, str. 99–100.

⁹⁵ Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice, str. 148.

stan kar dvakrat.⁹⁶ Društvo si je zastavilo za cilj tudi ureditev in popis arhiva ter knjižnice. To delo je bilo deloma opravljeno že do leta 1858.⁹⁷ Zaradi vsestranske dejavnosti društva so na letni društveni skupščini leta 1860 razpravljali o morebitni ustanovitvi arhiva kot posebne ustanove.⁹⁸

Ker je Historično društvo za Kranjsko leta 1867 prenehalo delovati, je zbrano gradivo prevzel Deželni muzej in čez deset let (1887) se je Muzej z vsemi zbirkami preselil v novo poslopje. Tako je bil velik del kostanjeviškega gradiva zbran na enem mestu. Tedaj so začeli razmišljati tudi na pridobitev arhivskega gradiva, ki je bilo na terenu izpostavljeno propadanju. Zato je vodstvo Muzeja prosilo upravo domen in gozdov v Gorici, naj mu dovoli pregled gradiva v Kostanjevici in Stični.⁹⁹ Z dovoljenjem uprave sta Jurij Wallner in Anton Kaspert to delo hitro opravila. V kostanjeviškem samostanu je bilo gradivo v prvem nadstropju nekdanje samostanske kašče. Prostor je bil sicer suh, gradivo pa je bilo v popolnoma neurejeno (razsuto) ter naloženo v dolgih vrstah po tleh, deloma tudi spravljeno v zabojih ali na policah oziroma zmetano približno na kup meter visoko. Prostor je bil nezavarovan in vsakomur dostopen, gradivo pa izpostavljeno uničevanju miši. Wallner in Kaspert sta ga sumarično popisala in iz njega izbrala po njenem mnenju uporabno gradivo. Seznam arhivalij je obsegal 283 številčk fasciklov in knjig. Arhivalije so se v glavnem nanašale na samostansko gospodarstvo, manjši del pa so bili spisi, ki so zadevali samostanu inkorporirane župnije, a med spisi so bili tudi spisi tujih provenienc. Gradivo je bilo iz časa od 17. stoletja naprej in je časovno segalo do obdobja delovanja državne domene Kostanjevica. Izbrano gradivo je sestavljalo obsežne serije, deloma pa je omogočilo dopolniti serije, ki so bile tedaj že v Deželnem muzeju.¹⁰⁰

Iz analitičnega inventarja kostanjeviškega arhiva je vidno, da nekaterih arhivalij iz Wallnerjevega seznama iz 1889. danes v Arhivu Republike Slovenije ni. Naj navedemo le primer.¹⁰¹ Lepo opremljeni ur-

bar kostanjeviške gosposčine iz 1625. je sicer zabeležen med urbarji gosposčine, a je danes v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu. Zanj vemo le, da je bil do konca druge svetovne vojne v lasti krškega trgovca in zbiralca starin Engelsbergerja, v knjižnico pa naj bi prišel prek Okrajnega zbirnega centra v Novem mestu. Nekateri primeri nam dokazujejo, da so nekateri dragoceni viri ostali v nekdanjem kostanjeviškem samostanu tudi po letu 1889 (npr. protokoli gorskih in kvaternih pravnih iz 17. stoletja). Zanimiva je usoda urbarja kostanjeviške gosposčine iz 1588. Urbar je zapisan v inventarju Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu kot njegova last (1959), je pa danes v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Po pričevanju Kostanjevčanov naj bi posamezne spise imeli v lasti nekateri tamkajšnji zbiralci starin.¹⁰²

Kostanjeviško arhivsko gradivo, ki ga je v drugi polovici 19. stoletja prevzel Deželni muzej za Kranjsko, je ostalo do leta 1956 neurejeno in povezano v fascikle. V letu 1956 je začela gradivo urejati arhivska delavka Ema Umek in ga uredila po shemi za graščinske arhive in je zanj izdelala analitični inventar. Fond, ki zajema čas od 1282–1843, ima signaturo Sam. A II in obsega 94 knjig in 43 fasciklov. 179 listin (1234–1761) je v splošni seriji listin: 17 (13. stol), 64 (14. stol), 27 (15. stol), 25 (16. stol), 27 (17. stol.) in 19 (18. stol.).¹⁰³ Arhiv hrani v zbirki urbarjev pod signaturo 17 u znameniti kostanjeviški urbar iz srede 14. stoletja.¹⁰⁴

Po prvi vojni (1921) so se slovenski kulturni krogi začeli zanimati za ta kulturni spomenik naše preteklosti. V omenjenem letu je bil po nalogu spomeniškega varstva poslan v Kostanjevico tedanji deželni konservator dr. France Stelè, ki je našel v samostanskem traktu nasproti cerkvenega prezbiterija dva kupa arhivalij, ki so bile za gozdno skrbništvo brez pomena. Spomeniški urad se je dogovoril z Gozdnim ravnateljstvom v Ljubljani, da bodo omenjene arhivalije deponirane kot last gozdne uprave v arhivu Deželnega muzeja v Ljubljani.¹⁰⁵ Do prevzema kostanjeviških arhivalij, pomešanih s pleterskimi, pa ni prišlo. Konec leta 1941 je gradivo znova pregledal arhivar Stanko Jug, ki je dal navodilo za očuvanje gradiva, da bi le-to ne trpelo zaradi vojaške nastanitve. V letu 1942 je bil nek-

⁹⁶ MHVK II(1847), str. 76.

⁹⁷ MMVK XIII(1858), str. 20.

⁹⁸ MHVK XV(1860), str. 23–24.

⁹⁹ *Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS*, str. 9. Prim. Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevica, str. 149.

¹⁰⁰ Wallner: Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich, str. 152; Prim. Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevica, str. 149–152.

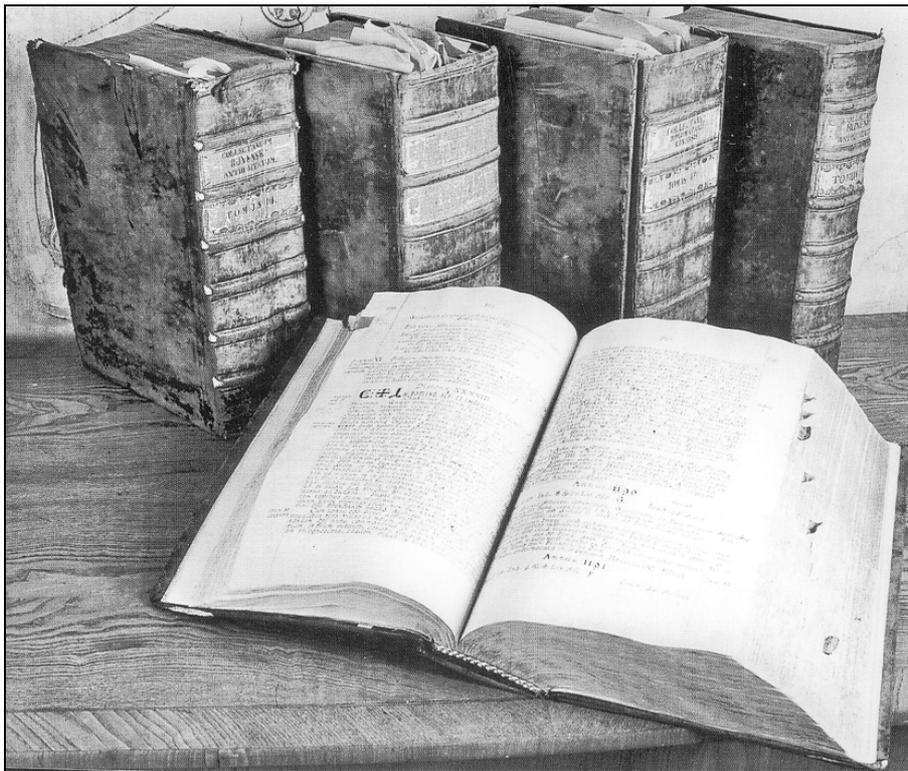
¹⁰¹ *Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS*, str. 142. Mlinarič: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevica, str. 153, op. 47.

¹⁰² Ibidem, str. 150.

¹⁰³ Umek; *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 7–94. Regeste k listinam sta naredila Jože Maček in Marija Verbič (str. 221–248).

¹⁰⁴ Umek; *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 18.

¹⁰⁵ ZUZ I (1921), str. 82; Umek; *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 15–16.

Collectaneum sive diplomatarium Runense reinskoga kronista p. Alana Lebra (18. stoletje) (Arhiv Rein).

danji samostan požgan in v letih vojne je bila večina arhivalij uničena. Nekaj gradiva je dobil Posavski muzej v Brežicah, Arhiv Slovenije pa urbar iz 1680–1703. Marsikaj pa je prišlo v roke tamkajšnjih zbiralcev.¹⁰⁶ Nekaj samostanskega gradiva je tudi v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Za raziskovanja preteklosti Kostanjeviške cisterce hrani veliko gradiva tudi Koroški deželni arhiv v Celovcu v splošni zbirki listin ter v seriji kopalnih knjig in urbarjev. Predvsem za redovne zadeve pa je bogato gradivo v arhivu v Reinu, zlasti v fondu spisov B XIII.¹⁰⁷

Dekret o razpustitvi *stiškega samostana* je bil izdan 4. oktobra 1784, za komisarja ukinitve je bil imenovan gubernialni svetnik Janez Nepomuk Buseth, za njegovega pomočnika pa Anton Schrey. Komisar je razglasil razpustitev konventa 25. oktobra. Od opatovega tajnika in arhivarja Jurija Novaka in od samostanskega advokata Maksimilijana Pilpacha ter patra ekonomista in komornika Jakoba Učana je zahteval prisego, da bosta odslej vestno izpolnila vsako njegovo naročilo. Komisija

je popisala inventar vsega samostanskega premoženja. Popisala je tudi vse urbarje in registre desetine za čas od leta 1628, torej gradivo, potrebno za tekočo rabo. V popisu arhiva je navedeno, da ima obsežni in za zgodovino pomembni arhiv veliko število redkih originalnih listin, pomembnih za zgodovino in diplomatiko.¹⁰⁸ Cesarska odredba z dne 15. januarja 1782 je naročila, naj stare in pomembne listine prepisejo. To nalogo so zaupali večšim stiškima patroma, Juriju Novaku in komorniku Jakobu Učanu, ki sta listine uredila, jih registrirala in originale poslala guberniju. Za tekoče delo potrebno arhivsko gradivo je ostalo v samostanu in ga je s privolitvijo gubernija prevzela Kmetijska družba v Ljubljani.¹⁰⁹

Ker sta urejanje arhivskega gradiva in sestavljanje seznama listin potekala izredno počasi, je Kmetijska družba iz Ljubljane, ki je ob ukinitvi prevzela arhiv, poslala v Stično svojega uradnika. Ta je ugotavljal, da delo v Stični poteka izredno počasi, zato je 18. julija 1785 predlagal, naj spise prepeljejo v Ljubljano za nadaljnje urejanje in jih

¹⁰⁶ Ibidem, str. 16.

¹⁰⁷ Mlinarič: Usoda arhiva cistercijanske opatije Kostanjevice, str. 150. Posch: *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives*, str. 164 in 250; Mlinarič: Arhiv samostana Rein, zbirka gradiva za slovensko zgodovino, str. 110.

¹⁰⁸ Wolf: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790*, str. 145–146; Umek: *Samostani Kostanjevice, Pleterje in Stična*, str. 145; Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 794–805.

¹⁰⁹ Umek: *Samostani Kostanjevice, Pleterje in Stična*, str. 145.

namestijo v prostore stanovskega arhiva na Lontovžu. Notranjeavstrijska uprava državnih posesti je kasneje (maja 1787) zahtevala, naj bo gradivo izročeno upravitelju državne gosposčine v Stični, a so s tem zavlačevali. Ista uprava je zato v novembru 1787 in ponovno februarja naslednjega leta notranjeavstrijski gubernij prosila, naj bi nekdanja stiška patra Novak in Učan še naprej urejevala stiški arhiv in naredila seznam v trojniku. Ker je bilo delo izredno zamudno, sta nekdanja redovnika prenehala delati in odšla iz Ljubljane. Verjetno sta morala delo opustiti zaradi predpisa, ki je prepovedoval nekdanjim redovnikom urejanje arhiva in ker so stiški arhiv prepeljali iz samostana v Ljubljano. Samostanska knjižnica pa je po razpustu ostala v Stični in jo je nameravala prevzeti Kmetijska družba v Ljubljani, vendar se zato, ker so jo razpustili, to ni zgodilo.¹¹⁰

V letu 1788 je bila državna gosposčina v Stični prepuščena ljubljanski nadškofiji in z njo tudi arhiv, ki je bil takrat v pisarni upravitelja stiškega gospostva v Stični. Škofijskemu opolnomočencu, nekdanjemu cistercijanu Jakobu Učanu, so tedaj izročili tudi celotno stiško knjižnico. O predaji arhiva pa je bil 26. aprila istega leta narejen zapisnik, ki ima 103 zaporedne številke. V seznamu sta omenjena tudi dva zaboja spisov, ki ju je prevzela Kmetijska družba v Ljubljani leta 1787. Zdaj je bil stiški arhiv ponovno na svojem nekdanjem mestu. Pregled arhivskega gradiva pa je viden s seznama spisov iz leta 1808. Navaja, da je bilo v upraviteljevi pisarni v Stični sedem registraturnih omar, v katerih je bilo obsežno gradivo, razvrščeno v sedmih skupinah. V istem letu je notranjeavstrijski gubernij naročil ljubljanskemu škofu Karlu Herbersteinu, naj naroči Jakobu Učanu, da odda vse rokopise, ki jih je zahtevala dvorna biblioteka na Dunaju zase, preostale pa preda licejski knjižnici v Ljubljani. Naslednica te od nekdanjega stiškega knjižnega zaklada hrani danes le petindvajset rokopisov iz druge polovice 12. stoletja.¹¹¹ Po izročitvi državne gosposčine ljubljanski nadškofiji je arhivsko gradivo v nekdanjem samostanu močno propadalo in številne arhivalije so se zgubile. Zato je direkcija Kmetijske družbe domen in gozdov v Gorici v letu 1881 sporočila Deželnemu muzeju v Ljubljani, da jo je ministrstvo za poljedelstvo pooblastilo, da mu preda stare listine. Direkcija je tudi poudarila, da je v Stični veliko arhivalij (spisov in listin), ki so že zelo po-

škodovane, in opozorila, da bodo, če ne bodo urejene in zavarovane, za deželno zgodovino pomembni viri za vselej izgubljeni. Sestavili so seznam, ki je poleg stiških vseboval tudi kostanjeviške listine. Muzejski kustos je direkciji predlagal, da bi stiški arhiv poleg njega pregledal tudi še Avgust Dimitz, to pa je direkcija zavrnila. V letu 1788 je direkcija znova posvetila skrb arhivu v Stični ter je dovolila Deželnemu muzeju, da listine pregleda, jih popiše in prevzame. Delo v Stični naj bi opravila Julij Wallner in Anton Kaspret, ki sta 1889 ugotovila, da je po ukinitvi samostana veliko gradiva propadlo in da je ohranjen le del gradiva, da so ga trgali iz celote, deloma pa oddali raznim arhivom ali pa prodali kot makulaturo. Spisi so bili tedaj v stari pisarni ali zloženi v kupih v nekdanji prelaturi, prostori pa so bili vsakomur dostopni. Okna v prelaturi so bila nezastekljena in zabita z deskami, zato je preostanek arhivalij načela vlaga. Že predtem so sicer že dobro ohranjeno gradivo pregledovali v prostorih stare prelature Anton Dimitz, Franz Schumi in Wladimir Milkowicz in gradivo označili kot manj vredno, čeprav je iz popisa iz leta 1889 vidno, da je med gradivom ostalo marsikaj za zgodovino pomembnega. V letu 1889 pregledano gradivo sta Wallner in Kaspret popisala in je bilo naslednjega leta prepeljano v Ljubljano, a po prevzemu ni bilo urejeno. Seznam arhivalij, ki jih je naredil Alfonz Müllner, obsega sedemintrideset zaporednih števil.¹¹²

Ustanovitev Deželnega muzeja za Kranjsko leta 1826 in Muzejskega društva za Kranjsko leta 1839 ter Historičnega društva za Kranjsko v letu 1844 je omogočila, da se je ohranilo veliko kulturnega blaga, med tem tudi arhivalij, pred izgubo in uničenjem. Že pred prevzemom stiškega arhiva v Ljubljani so posamezniki darovali gradivo stiškega izvora Deželnemu muzeju v Ljubljani. Tako je npr. Jurij Zupan, župnik v Novem mestu, ustanovi daroval rokopis o zgodovini stiških župnij stiškega redovnika in kronista Pavla Puclja (profes 1690–1721).¹¹³ Veliko dragocenega gradiva je bilo podarjenega tudi Historičnemu društvu za Kranjsko.¹¹⁴

Arhivalije, ki jih je Deželni muzej prevzel v 19. stoletju, niso bile urejene in so bile povezane v fascikle. Temu arhivskemu gradivu se je sčasoma pridružilo še novo gradivo. Gradivo v sedanjem

¹¹⁰ Ibidem, str. 145–146.

¹¹¹ Ibidem, str. 146–148; Prim. Stelè – Kos: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, str. 1–50; Golob: *Srednjeveški kodeksi iz Stične: XII. stoletje*.

¹¹² Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 149–150; Wallner: *Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich*, str. 207–216.

¹¹³ »Parographia seu catalogus parochiarum monasterio Sitticensi pleno iure subjectarum« iz 1717. (Umek, o., str. 159); Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 854–857.

¹¹⁴ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 157–158.

Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, označeno kot stiško, je v letu 1956 začela urejati arhivska delavka Ema Umek in ga uredila po shemi za graščinske arhive. Ob ureditvi je bil narejen tudi analitični inventar. Fond je razvrščen v strukturo fondov Arhiva Republike Slovenije med samostanske arhive in nosi signaturo Sam. A I. Obsega pa gradivo za čas 1501–1785 s posameznimi spisi do leta 1825 ter tudi arhivalije samostanskih gosposčin Čretež, Klevčevž, Trebnje in Bajnof, ki so bile nekaj časa v lasti stiškega samostana. Gradivo je razvrščeno v 30 knjigah in 21 fasciklih.¹¹⁵ Ustanova hrani še 43 listin iz časa 1251–1719.¹¹⁶ V posebni zbirki pa Arhiv hrani urbarje in rokopise (predvsem izpod peresa kronista Pavla Puclja). Nekaj stiškega gradiva (17.–18. stol) hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, v arhivu stolnega kapitlja v Zagrebu pa so shranjene notice, ki so po svoji provenienci iz stiškega samostana,¹¹⁷ spise iste proveniencije pa najdemo tudi v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.¹¹⁸ V stiškem samostanu (leta 1898 so ga znova poselili cistercijani) je danes za okoli 1,5 metra arhivskega gradiva, posebno dragoceni pa so listinsko gradivo in urbarji.¹¹⁹

Izredno veliko dragocenega gradiva zlasti za raziskovanje redovnega življenja Stične (za čas od ustanovitve do ukinitve) je na policah samostana v Reinu (listine, urbarji, spisi fonda Stična: B lat. 9–10 in XIV) ter v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (v zbirki listin in v fondu Viktring/Vetrinj).¹²⁰

Upravičeno smemo trditi, da je zaradi neugodnih zgodovinskih okoliščin, ki so stoletja pestile oba cistercijska samostana na Dolenjskem in cisterco v Vetrinju ter zaradi usode po razpustitvi in odisejade, ki jo je arhivsko gradivo doživelo, pravi čudež, da ga je raziskovalcem naše preteklosti na voljo še toliko gradiva.

Stari so za knjižno gradivo dejali: »Habent sua fata libelli«, mi pa smemo pristaviti »et documenta historica!«

¹¹⁵ Ibidem, str. 151–152.

¹¹⁶ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 160–218. Listine: 4 (13. stol.), 2 (14. stol.), 11 (15. stol.), 10 (16. stol.), 14 (17. stol.) in 2 (18. stol.). Regeste sta izdelala Jože Maček in Marija Verbič. (Ibidem, str. 248–253).

¹¹⁷ Ibidem, str. 152–153.

¹¹⁸ Posch: *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives*, str. 65, 169, 172, 175 in 665.

¹¹⁹ Umek: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*, str. 153.

¹²⁰ Mlinarič: Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino, str. 105–120.

Kratice

ARS = Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS = Arhiv Slovenije, Ljubljana

ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor

GMDs = Glasnik Muzejskega društva Slovenije, Ljubljana

KRONIKA = Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana

MIÖG = Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, Wien

MHVK = Mitteilungen des historischen Vereins für Krain, Laibach

MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Laibach

SHS = Studia historica Slovenica, Maribor

ZUZ = Zbornik za umetnostno zgodovino Slovenije, Ljubljana

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Viri

Arhiv samostana Rein

fond Landstrass/Kostanjevica : B XIV

fond Sittich/ Stična: B 9 in 10

fond Viktring/ Vetrinj: B XIII

Collectaneum Runense antiquitatum

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

fond samostana Kostanjevice: Sam. A II

fond samostana Stične: Sam. A I

Koroški deželni arhiv, Celovec/Kärtner Landesarchiv, Klagenfurt

splošna zbirka listin, serija kopalnih knjig in urbarjev ter fond Viktring/Vetrinj

fond Viktring/Vetrinj, fasc. XV (za samostan Kostanjevico)

Literatura

Die Zisterzienser, Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit. Bonn: Rheinland Verlag, 1980.

Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives (ur. Fritz Posch). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv Graz, 1959.

Golob, Nataša: Srednjeveški kodeksi iz Stične: XII. stoletje. Ljubljana, 1994.

Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. *GMDs XXIV* (1943), Ljubljana.

Kos, Dušan: Pismo, pisava, pisar. *Zgodovinski arhiv Ljubljana. Gradivo in razprave 14*. Ljubljana 1994, str. 202–204.

Kos, Milko: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska matica, 1985.

Laschitzer, Simon: Geschichte der Klosterbibliotheken und Archive Kärntens zur Zeit ihrer Aufhebung unter K. Josef II. *Carinthia* (1883), str. 175.

Laschitzer, Simon: Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobenen Klöster in Österreich. *MIÖG II* (1881), str. 401–440.

Lekai, Ludwig: *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Der Orden der Cistercienser*. Köln: Wienand-Verlag Köln, 1958.

Milkowicz, Wladimir: Die Klöster in Krain. Studien zur österreichischen Monasteriologie. *Archiv für österreichische Geschichte*. LXXIV. Band II. Hälfte. Wien, 1889, str. 261–486.

Mlinarič, Jože: Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino. *Arhivi 30* (2007), št. 2, str. 105–120.

Mlinarič, Jože: Jurij Freyweisen iz Luč ob Savinji, opat cistercijskega samostana Rein pri Gradcu (1577–1605). *Vita artis perennis: Cevčev zbornik* (ur. Alenka Klemenc). Ljubljana: Založba ZRC, 2000, str. 269–286.

Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Založba Družina, 2001.

Mlinarič, Jože: *Kartuziji Žiže in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.

Mlinarič, Jože: Kmečki nemiri in upori na posesti dominikanskega samostana v Studenicah v 16. in 17. stoletju. *SHS 2*(2002), št. 2, str. 327–356.

Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.

Mlinarič, Jože: *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625*. Kostanjevica na Krki: Dolenjski kulturni festival, 1970.

Mlinarič, Jože: *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*. Celje: Založba Mohorjeva družba, 1997.

Mlinarič, Jože: Mariborčan Marijan Pittreich, opat cistercijskega samostana Rein pri Gradcu (1745–1771). *SHS 3* (2003), št. 2–3, str. 243–263.

Mlinarič, Jože: Posest cistercijske opatije Rein na slovenskem Štajerskem od 1276 do okoli 1600. *ČZN NV 24* (1988), str. 93–118.

Mlinarič, Jože: Posest cistercijskega samostana Rein na Dolenjskem 1275–1693. *Kronika 35* (1987), št. 3, str. 130–143.

Mlinarič, Jože: Posest Vetrinjske opatije na Štajerskem (ok. 1145–1786). *ČZN NV 17*(1981), str. 38–59.

Mlinarič, Jože: Posest Vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja). *ZČ 17* (1981), št. 1–2, str. 101–119.

Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.

Mlinarič, Jože: Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino 20* (1973), št. 3, str. 145–153.

Müller, Norbert: Stiftsarchiv-geistige Bewahrungsstätte. *Erlesenes und Erbauliches. Kulturschaffen der Reiner Mönche*. Rein: Verleger Zisterzienserstift Rein (ur. Norbert Müller), 2003, str. 103–133.

Otorepec, Božo: Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem. *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije Ljubljana, 1993, str. 37–64.

Posch, Fritz: *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives*. Graz 1959.

Roscher, Magda: *Geschichte der Cistercienserabtei Viktring in Kärnten in der Zeit von 1142–1534*. Wien 1953.

Stelè, France – Kos, Milko: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana, 1931, str. 1–50.

Stift Rein 1129–1979. 850 Jahre Kultur und Glaube. Festschrift zum Jubiläum (ur. Paulus Rappold et alii). Rein: Zisterzienserstift Rein-Hohenfurt, 1992.

Stift Viktring 1142–1992. Festschrift zum 850. Jahrestag der Klostergründung. Klagenfurt 1992.

Umek, Ema: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*. Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija Samostanski arhivi, zvezek 1 Ljubljana, 1974.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije III. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1999.

Wallner, Julius: Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich. *MMVK III* (1890), str. 207–216.

Weiss, Anton: Das Archiv des Zisterzienserstiftes Rein. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 2* (1865), str. 10–20.

Wolf, Adam: *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790. Ein Betrag zur Geschichte Joseph II*. Wien Verlag des Wissenschaftlichen Antiquariats (Neudruck der Auflage 1871).

Zadnikar, Marijan: *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*. Ljubljana: DZS, 1977.

Zusammenfassung

ARCHIVE DER ZISTERZIENSERKLÖSTER UND DEREN SCHICKSAL MIT BETONUNG DER KLÖSTER STIČNA UND KOSTANJEVICA

In seinem Beitrag beschränkt sich der Verfasser vor allem auf die in Dolenjska (Unterkrain) gelegenen Klöster Stična (Sittich) und Kostanjevica (Landstrass) sowie auf das Stift Rein bei Graz, das das Kloster Stična (gegr. 1136) besiedelte, und das Stift Viktring (slow. Vetrinj), dem Mutterkloster des Klosters Kostanjevica (gegr. 1234). Rein und Viktring waren schon seit Beginn des 13. Jahrhunderts auch Großgrundbesitzer im slowenischen Gebiet. Die genannten vier Zisterzienserklöster waren seit Ende des 16. Jahrhunderts demselben Generalvikariat unterstellt, der häufig vom Reiner Abt geleitet wurde. Daraus folgt, dass sich im Archiv von Rein und im Viktringer Archiv (heute in Klagenfurt) viel Archivmaterial befindet, das sich auf die beiden Klöster in Dolenjska und damit auch auf die Vergangenheit des slowenischen Gebietes bezieht. Die Klöster mussten ihre Rechte mit Dokumenten beweisen, deshalb mussten sie für deren sichere Verwahrung Sorge tragen, während man die Aufbewahrung des Materials der laufenden Geschäftsführung schon früh zu regeln begann. Über die Aufbewahrung von Archivmaterial der beiden slowenischen Zisterzienserklöster ist für das Mittelalter nichts bekannt; wir wissen aber, dass im Jahr 1606 ein Archiv im Kloster Stična eingerichtet wurde. In Rein wird heute das Archivmaterial in dem Raum aufbewahrt, der zur Aufbewahrung von Archivalien schon seit dem 16. Jahrhundert bestimmt war. Der Raum ist zur Aufbewahrung von Dokumenten optimal geeignet, er hat einen Meter dicke Mauern und ein spätgotisches Gewölbe und damit die Möglichkeit der Lüftung und des Temperatenausgleichs und ist feuersicher. Für das übrige, an dieser Stelle behandelte Archivmaterial ist bekannt, dass es seit dem 16. Jahrhundert an mehreren Orten des Klostergebäudes aufbewahrt

wurde: Die ältesten und wichtigsten Urkunden (zu denen Gründungsurkunden und päpstliche Bullen zählen) verwahrten die Äbte in ihrem Zimmer, während Klosterkämmerer, Klosterverwalter und Klosteradvokater vor allem Unterlagen der laufenden Geschäftsführung in ihren Räumen aufbewahrten. Große Aufmerksamkeit wurde auch der Aufbewahrung des Kloster- und des Konventsiegels gewidmet, während das Siegel des verstorbenen Oberen zur Vermeidung von Missbräuchen gemäß den Ordensregeln vernichtet wurde. Seit dem 17. Jahrhundert erstarkte auch bei den Zisterzienserklöstern das Interesse für die Geschichte des Ordens und dessen Klöster auf. Zur Vorbereitung des Textes für den Druck gab die Ordensleitung die Abschriften der Dokumente auch bei den slowenischen Klöstern in Auftrag. Auch zur Vorbereitung der Arbeiten über die Geschichte der Herrscherfamilien bedienten sich die Forscher in hohem Maße der Archive der slowenischen Zisterzienserklöster. Aus diesem Grund begann sich auch der Staat der Bedeutung der Klosterarchive bewusst zu werden. Bei der Ausflösung der Zisterzienserklöster durch Joseph II. wurde zwar eine Reihe von Erlassen herausgegeben, mit denen die Vernichtung von Kulturgut verhindert werden sollte, doch diese waren aus verschiedenen Gründen nicht immer wirksam, so dass viele Archive verloren gingen. Am besten blieb jenes Material erhalten, das öffentlichen Einrichtungen oder Vereinen zur Aufbewahrung gegeben wurde. In Krain sammelten der Museumsverein für Krain (gegr. 1839) und der Historische Verein für Krain (gegr. 1844) systematisch Material, das sie meist von Sammlern geschenkt bekommen hatten und das sie auch ordneten. Erst 1956 wurde unter der Leitung der Archivarin Ema Umek begonnen, das Material der ehemaligen Klöster Stična und Kostanjevica zu ordnen, wobei Fran Umek zu dem Archivmaterial auch ein analytisches Inventar erstellte. Damit wurde den Forschern ein leichter Zugang zu den Archivalien ermöglicht.